

პროფ. პრიგოლ წიკეთელი.

ნეაპოლი—რომი—ბერლინი.

(საზღვარგარეთის შთაბეჭდილებანი)

1

როდესაც მე 1913 წელს ბერლინის რკინის გზის სადგურზე ჩემს მეგობარ გერმანელებს ვეთხოვებოდი და ერთმანეთს ვეუბნებოდი „auf baldiges Wiedersehen“-ს, არც მე და არც ისინი არ ვფიქრობდით, რომ ეს „მალე“ კარგა ხანს გაგრძელდებოდა და რომ ბევრ მათგანს მე სრულიადაც ვეღარ ენახავდა. ომმა და მის შემდეგ მომხდარმა ამბებმა საშუალება მომიძიეს ყოველ წლივ—როგორც ეს მიღებული იყო ჩვენს სამეცნიერო წრეებში,—მენახულა ხოლმე დასავლეთი ევროპა იქაურ მეცნიერებთან კონტაქტისა და მეცნიერულ მიღწევათა გაზიარების მიზნით: დასავლეთი ევროპა მთლად მოსწყდა ჩვენს პოლიტიკას.

მხოლოდ გასული წლის გაზაფხულს ვამიღიმა კირვეულმა Tyche-მ და მისი წყალობით საშუალება მომეცა კიდევ ერთხელ მეხილა დასავლეთი ევროპა და—თუნდაც მოკლე ხნით,—ვზიარებულყავ მის კულტურას. მოხდა ისე, რომ ნეაპოლის უნივერსიტეტი (რომელიც 1224 წელსაა დაარსებული ფრიდრიხ II ჰოენშტაუფენის მიერ) თავისი არსებობის 700 წლის იუბილეს იხდიდა და ტფილისის უნივერსიტეტი მიწვეულ იქმნა საიუბილეო ზეიმზე. მე წილად მზედარჩეული ვყოფილიყავი ტფილისის უნივერსიტეტის წარმომადგენლად, რათა გადამეცა ნეაპოლის უნივერსიტეტისათვის მისალოცი ადრესი, რომელიც შედგენილ იქმნა ჩვენ მიერ ლათინურსა და ქართულ ენებზე, ხოლო მხატვრულად შესრულებული პერგამენტზე პროფ. შარლემანის მიერ. ჩემი ოცნება ხორციელდებოდა და შეუძლებელი თითქოს შესაძლებელი ხდებოდა!

მაგრამ, დიდმა ხანმა გაიარა, ვიდრე ჩემი გამგზავრების საკითხი საბოლოოდ გადაწყდებოდა. ზეიმის დღე, რომელიც დანიშნული იყო 7 მაისისათვის („Nonis Maiis“—ესე ეწერა მოწვევის ბარათში), ახლოვდებოდა, მე-კი ჯერ კიდევ ტფილისში ვიყავ. აპრილის გასულს, როგორც იქნა, მე გავემგზავრე, მაგრამ შორი ვხით: „მოსკოვი—რიგა—ბერლინი“, რადგან გეგმა, რომელიც პირდაპირ ნეაპოლში მიდიოდა, გამასწრო. მოსკოვში-კი მომისწრო აღდგომის დღესასწაულებმა და მე დიდხანს შევრჩებოდი იქ, რომ ხელისუფლების წარმომადგე-

ნელთ სათანადო ზომები არ მიეღოთ: ისინი მე ყველაფერში მშველოდენ, რაც კი შათგან იყო დამოკიდებული, და 1 მაისს მე უკვე რივისაკენ გავემართე.

მე ბედნიერი ვიყავ. ყველაფერი ჩემს სასარგებლოდ ეწყობოდა. მაგრამ, როგორც იტყვიან, „ერთს ჰფიქრობ, და მეორე ხდება“. როდესაც 1 მაისს წითელი დროშითა და მწვანე გირლანდებით შემკული მატარებელი ლატვიის საზღვარს მიაღწა, ის იქ დააკავეს და მოითხოვეს წითელი დროშის ჩამოხსნა. მე მანქანე, რასაკვირველია, არ დაემორჩილა ასეთ მოთხოვნას: დროშის ჩამოხსნა მას მხოლოდ ნაშუალამევეს შეეძლო, ე. ი. როდესაც დღესასწაული გათავდებოდა. ამის შედეგი ის იყო, რომ ჩვენ ნაშუალამევის 1 საათამდე საზღვარზე ვიცადეთ და ამ რიგად რიგაში ველარ ჩაუსწარიით საზღვარგარეთის მატარებელს. მხოლოდ საღამოს 10 საათზე ჩავედით ჩვენ რიგაში და, რადგან მატარებელზე უკვე დაგვიანებული იყო, იქვე გავათიეთ ღამე და მხოლოდ მეორე დილით გავემგზავრეთ ბერლინისაკენ. ასე რომ, მე ორი დღე დავკარგე. მესამე დღე-კი ბერლინში დამეკარგა, რადგან მე იქ კვირა დღეს ჩავედი, როდესაც დაწესებულებებში მუშაობა არ სწარმოებს: მე-კი ავსტრიის საკონსულოში უნდა მიმელო „Durchreisevisa“. საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ ყველა ეს ვიზები მეტად აბრკოლებენ გზავრს: ვიზები კი აუარებელი სჭირდება ადამიანს. მაგ., იტალიაში ჩასასვლელად მე დამჭირდა ხუთი ვიზა: იტალიის, გერმანიის, ლატვიის, ლიტვისა და ავსტრიის. მადლობა ღმერთს, რომ იმ დროს გაუქმებულ იქნა ბავარიის ვიზა, და არც განსაკუთრებული ვიზა დამჭირდა „პოლონეთის კორიდორის“ გასაღლელად. მერე რა საშინელებაა ეს საზღვრები! საყურადღებოა, რომ, რაც უფრო პატარაა სახელმწიფო, მით უფრო ახირებული არიან მოხელეები და მით უფრო ლაპლაპაა მათი ტანსაცმელის ფორმა! დიდი ვაივავლაში დამჭირდა, რომ გადამერჩინა მისალოცი ადრესი (რომელიც მე მიმქონდა ნეაპოლის უნივერსიტეტისათვის) გაფუჭებისაგან: ისე ხშირად ზვერავენ ხოლმე მას საზღვარზე; სამაგიეროდ მე არც ერთი მოსკოვის გაზეთი აღარ შემრჩა: ლატვიის საზღვარზე მე ყველა გაზეთი ჩამომართვეს მიუხედავად ჩემი თხოვნისა და პროტესტებისა.

აი, ბრენნეროც: მე უკვე იტალიაში ვარ! მე უჩვენებ ჩემს დოკუმენტებს. დოგანის წარმომადგენელი იშვიათის პატივისცემით მეპყრობიან. ჩემს ბარგს, როგორც დელეგატისას, ისინი არ სინჯავენ. მე თვითონ ვაჩვენებ მათ მისალოც ადრესს, რომელიც დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს. მაგრამ ამავე დროს ერთ ძალიან სამწუხარო ცნობას ვადმომცემენ: ნეაპოლის დღესასწაულები უკვე თავდება! ერთ ხანს მე ძალიან მაშოთებეს ეს ამბავი: ასე შორიდან მოიჩქაროდე და დღესასწაულების დასასრულსა-ლა მიუსწრო! მაგრამ შემდეგ იტალიის თვლწარმტაცობა ყველაფერს მავიწყებს. მე კვლავ ვხედავ ნაცნობ ადგილებს: აი ვერონა, კატულლის სამშობლო, აგერ ბოლონაა, ფირენცე, აი თვით რომიც! მაგრამ, ჯერ-ჯერობით მე მათ განზე ვტოვებ, მატარებელი მე სამხრეთით მიმაქროლებს; მე ჯერ ნეაპოლი მჭირდება!

თუმცა, შეუძლებელია არ შეამჩნიო ყველა ის სიღამაზე, რომელიც გზავრის წინ იშლება მატარებლიდან. დე, ვაგონში სული გეხუთებოდეს და პარიო: მბაქოს კომლით იყოს გაელენთილი („vietato fumare“-ს არავინ ანგარიშს არ უწევს)! დე, ირგვლივ იტალიური ენის რაკრაკი ისმოდეს! სამაგიეროდ, როგორი

ლაყვარდია!... აქვე ხავერდოვანი მინდვრები, ჰაეროვანი შთები და სუკუჭა ვანახები! თვალს ვერ აშორებ მათ, იმდენად ფერადოვანი და თვალწარბეცავი ისინი. ასე გგონია, თითქოს ყველაჯერი იცინის, თითქოს ყველაფერი აღარებდეს ბედნიერების მზიარულ და უდარდელ ღიმილს! ასე გგონია, თითქოს მწუხარებას არც კი შეიძლება ადგილი ჰქონდეს აქ! „სინაორ, სინაორ, უკვე ვეზუხანს“, მეუბნება ჩემი მეზობელი — იტალიელი, რომელსაც იადონი მოჰყავს თან ის ყველას უჩვენებს მას და მუდამ ერთსა და იმასვე იმეორებს: „è un mascolo e come canta! “მერე რა გასაკვირია? იტალიაში ყველაფერი მღერის, არა თუ იადონი! მე უცქერი ვეზუხის. ის დღეს რაღაც არ ჰბოლავს. და როგორ ლამაზა ის ჩამავალი მ ის სხივებში, ოდნავ დაბურული მწუხრის ჩაფიქრებული ნისლით! აი, ვეზუხიც მიიმალა... ღამდება... ჩვენ უახლოვდებით სადგურს, და, გამოვდივარ თუ არა ვაგონიდან, მაშინვე... გარს მეკვრის იტალიური ფუსფუსი, მისი განსაკუთრებული ხმაურითა და უდარდლობით. დიახ, ნეაპოლი არ გამოცვლილა მას აქეთ, რაკ მე ის არ მინახავს. ის ისეთივე მკვირალაა, თითქოს ერთი წუთითაც არ სცხრება და ისწრაფის ამოსწუროს ყველაფერი... სიცოცხლე ხომ მოკლეა და მაღე წარმავალი!

2

მე დავბინავდი Hôtel de Naples-ში Corso Umberto-ზე, თითქმის უნივერსიტეტის პირდაპირ; ეს შენობა მძიმეა თვისი არქიტექტურით, მაგრამ დიდებული, და სრულიად შეეფერება იმ მნიშვნელობას, რომელიც ჰქონდა ნეაპოლის უნივერსიტეტს იტალიის განათლებისა და მეცნიერებისათვის! მაგრამ, განა მართო იტალიისათვის არის ის მიიშენელოვანი? ჩვენ, ქართველებსაც, არ უნდა დაკვაფიწყდეს, რომ ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში ჩვენი ახალგაზრდობა მიემგზავრებოდა ხოლმე ნეაპოლში თავის სწავლის დასამთავრებლად და ჩვენ კიდევაც ვიცით ერთ-ერთი ასეთი პიონერის სახელი: ეს იყო გელოვანი, რომელიც სწავლობდა ნეაპოლის უნივერსიტეტში იურიდიულ მეცნიერებათ. ასე რომ ჩვენთვის ახლოა ნეაპოლის უნივერსიტეტი: მ.ნ გაუნაწილა საქართველოს ნაწილი თავისი სულიერი განძისა. ტყუილად ხომ არ ამშვენებს მისი შენობის ფრონტონს „Ad haustum scientiarum et seminarium doctrinarum“.

სასტუმროში მე საბოლოოდ გავიგე, რომ მე საიუბილეო ზემის უკანასკნელ დღეს ჩამოვსულვარ და რომ ამას იქით განაგრძობენ სხდომებს მხოლოდ ცალკე, სამეცნიერო კონგრესები. მაგრამ ჩემთვის ისინი არავითარ ინტერესს არ წარმოადგენენ: ყველა ისინი ეხებოდენ ან ფილოსოფიას, ან მედიცინას. ის კი, რაც ჩემს სპეციალობას, კლასიკურ ფილოლოგიას ეხებოდა, უკვე დამთავრებული იყო. მაგრამ არაფერი დამნანებია ისე ძალიან, როგორც ის, რომ მე ვერ მოვისმინე პომპეიში, იტალიის ცის ქვეშ, ჰორაციის „Carmen seculare“, რომელიც დიკლამაციით შეასრულეს პომპეის ფორუმზე იტალიის სტუდენტების — „La gioventù accademica“-ს წარმომადგენლებმა. მხოლოდ ერთით ვინუგეშებდი თავს: მარტო მე არ დამგვიანებია დღესასწაულზე. ასეთსავე მდკონარეობაში აღმოჩნდა მრავალი სხვა მეცნიერიც, რომელთაც à la lettre გაუგიათ მოწვევის ბარათში დაწერილი „nonis Maiis“, შემდეგ გამოირკვა, რომ უნივერსიტეტს

დამატებით დაუგზავნია მეორე ბარათიც, სადაც დღესასწაულების დასაწყისი ზედმიწევნით იყო განსაზღვრული 2 მაისით და საიუბილეო ზეიმის წესრიგიც იყო გამოცხადებული. მაგრამ, ეს ბარათი ჩვენამდე არ მოსულა. ალბათ, ის დღესაც იმარხება რომელიმე უწყების კუნჭულებში. ასე თუ ისე, საჭირო იყო „faire bonne mine au mauvais jeu“ და მომხდარ ფაქტთან შეგუება.

მეორე დღესვე ვინახულე მე უნივერსიტეტის რექტორი პროფ. Zambonini და ოფიციალურად გადავეცი მას როგორც მისალოცი ადრესი, ისე საჩუქარი, — ჩვენი უნივერსიტეტის გამოცემანი. ადრესმა ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა ყველაზე. განსაკუთრებით დააინტერესა ყველანი მისმა ქართულმა ნაწილმა. ბევრ მათგანს ხომ ჯერ არც კი ენახა ქართული დამწერლობა, რომელსაც ასე ახასიათებს ხაზების სიმკვირვალე და ორნამენტურობის ორიგინალობა! ერთი სიტყვით, ადრესს თუმცა დაუგვიანდა, მაგრამ მან შეასრულა თავისი დანიშნულება; ტფილისის უნივერსიტეტმა ხმამაღლა ამცნო ყველას თავისი არსებობის შესახებ! რადგან ადრესმა დიდი ინტერესი გამოიწვია, მე საჭიროდ დავინახე შევხებოდი ჩვენი უნივერსიტეტის ისტორიას, მის ორგანიზაციას, მოღვაწეობასა და მიღწევებს, და რაც უფრო საგულისხმო იყო იტალიელ მეცნიერთათვის, — მე მოკლედ უამბე საქართველოსა და ნეაპოლის უნივერსიტეტის ურთიერთობის დეტალური წარსულ საუკუნეებში. შემდეგ მე ეს თანახმად რექტორის თხოვნისა — წერილობით გადავეცი, მით უმეტეს რომ ჩემ მიერ ნაამბობი ნეაპოლის უნივერსიტეტის ისტორიისათვის უმნიშვნელო არ იყო. ამის გამო ის ცნობები შეტანილი იქნება დისაბეჭდად დამზადებულ წიგნში: „ნეაპოლის უნივერსიტეტის ისტორია“, რომელიც საიუბილეო გამოცემას წარმოადგენს და — თუმცა დაგვიანდა მისი დაბეჭდვა, მაგრამ — ამ მოკლე ხანში გამოვა, როგორც ამას წინათ Zambonini მწერდა.

ადრესის პასუხად მე მივიღე ტფილისის უნივერსიტეტისათვის გადმოსაცემად ვერცხლის მედალი, რომელიც მოუჭრიათ 700 წლის იუბილეს გამო: მედალზე გამოხატულია უნივერსიტეტის დამაარსებელი ფრიდრიხ II ჰონენშტაუფენი, რომლის გარშემო მედლის ნაპირებზე დაწერილია: FRID. II. NEAP. STVD. VNIV. RESTITVTOR. MCCXXIV. მედლის მეორე მხარეზე-კი გამოხატულია არწივი გაშლილი ფრთებით. მაგრამ საქმე ამით არ გათავდა. მეცა და დანარჩენმა დელეგატებმაც მივიღეთ განსაკუთრებული „tessera“, საგანგებო მოწმობა, რომლის ძალით ჩვენ სხვადასხვა შეღავათი გვენიჭებოდა იტალიას რკინის გზებით მოგზაურობის დროს. კიდევ მეტი: ჩვენ შეგვეძლო ნეაპოლის ყველა ღირსშესანიშნავი ადგილი გვენახულა და დაგვეთვალეირებინა: ყველაფერი ეს იყო gratis. მაგრამ ყველაზე უფრო მე ის მესიამოვნა, რომ ჩვენ უფლება გვქონდა გავცნობოდით „Scavi nuovi“-ს, ახლად გათხრილ ადგილებს, სადაც მუშაობა პროფ. Della Corte-ს ხელმძღვანელობით სწარმოებს: გარეშე საზოგადოებას ამ ადგილების ნახვის ნებას არ აძლევენ. საზოგადოდ უნდა აღ-

ნის გზებით მოგზაურობის დროს. კიდევ მეტი: ჩვენ შეგვეძლო ნეაპოლის ყველა ღირსშესანიშნავი ადგილი გვენახულა და დაგვეთვალეირებინა: ყველაფერი ეს იყო gratis. მაგრამ ყველაზე უფრო მე ის მესიამოვნა, რომ ჩვენ უფლება გვქონდა გავცნობოდით „Scavi nuovi“-ს, ახლად გათხრილ ადგილებს, სადაც მუშაობა პროფ. Della Corte-ს ხელმძღვანელობით სწარმოებს: გარეშე საზოგადოებას ამ ადგილების ნახვის ნებას არ აძლევენ. საზოგადოდ უნდა აღ-

ვნიშნო, რომ ნეაპოლის უნავერსიტეტის მეთაურმა უალრესი გამჭვირვაობა გამოიჩინა და უდიდესი სიყვარულითა და დაუფასებელი კეთილშობილებით მოეკიდა სადღესასწაულო მხადებას: მან ყოველი ზომა იხმარა, რათა საშუალება მიეცა მიპატივებულ სტუმრებს საათვის ნეაპოლში ისე ეგრძნოთ თავი, როგორც საკუთარ სახლში!

მე აღარ გავაგრძელებ სიტყვას ყველა ჩემ შთაბეჭდილებასა და განცდაზე. ეს დიდ ადვილსაც დაიჭერდა და, ვფიქრობ, არც ყველასათვის იქნებოდა საგულისხმო. მე მხოლოდ უმთავრესს შევხები. პირველ ყოვლისა მე ვინახულე „ეროვნული მუზეუმი“, რომელსაც მე ახალგაზრდობიდანვე კარგად ვიცნობდი. ეს არის ნეაპოლის ცენტრი, სადაც მოგროვილია ხელოვნების უდიდესი საუნჯენი. ჯერ დაობაზეები შემოვიარე: ზოგადი შთაბეჭდილების დადგენა მინდოდა და განსაზღვრული ხაზის აღება. ამ საერთო თვალის გადავლების დროს ჩვენ წინ აღდგენ ნაცნობი—ნაწილობრივ მივიწყებული სახეები. მკრთალი კონტურები იმოსებოდა ცოცხალი ფერადებით ჩემი თვალები ადვილად ჰპოულობდნენ საყვარელ ძეგლებს: ძველ ნაცნობთა შორის ვიგრძენ ჩემი თავი, და ისინი მებაასებოდნენ მე ისეთივე ენით, როგორც დიდი ხნის უნახაობის შემდეგ შეყრილი მეგობრები ებაასებიან ერთმანეთს. დიდ ხანს ვიდექ ევრიპიდეეს ბაუსტის წინ: დავცქეროდი მის მოღრუბლულ სახეს, რომლის ბაგეთაგან მწუხარე და ირონიული ღიმილი გამოკრთის. ვიპოვე აგრეთვე ლისია, ანაქსიმანდრი, ფარნეზეს ჰეოა; კიდევ ერთხელ დავტკბი იმ რელეფის სილამაზით, რომელიც გამოჰხატავს ორ ფევს, ევრიდიკეს და ჰერმესს იმქვეყნიურ სამეფოში. დარბაზებ ერთი მხორეზე მიშლიდნენ თვალწინ თავის ძვირფას განძებს. თვალებიც არ იღლებოდნენ: ისინი ხარბად აღიქვამდნენ იმ სილამაზეს, მათ წინ რომ იშლებოდა. ჩემს წინ მიდი-მოდოდნენ ინგლისელი და ამერიკელი ტურისტები, რომელსაც გიდეები თან დაჰყვებოდნენ: ისინი ხომ ძეგლების წინ არც კი ჩერდებიან, ისე ზერელედ ათვალიერებენ მათ, და გიდეების შენიშვნებზე თავისი ტრაფარეტული „hi, yes“-ით უპასუხებენ. მაგრამ ეს ბრბოები მე ისე აღარ მალეღვებენ, როგორც წინათ. მე ვცდილობდი არც-კი შემენიშნა ისინი და ყური არ დამეგდო მათი საუბრისათვის. დარბაზიდან დარბაზში გადასვლით მე მივალწიე პომპეიაა და ჰერკულანუმის „ბრინჯაოს“. მე მუდამ მიყვარდა ეს ბრინჯაოს ნივთები, განსაკუთრებით-კი „მოსვენებული მერკურისა“ და „მოცეკვავე ფავნის“ ქანდაკებები. მოსვენება და მოძრაობა, — ასე შეიძლებოდა გვეწოდა ამისთვის, — ეს ორი კონტრასტი მაშინვე იპყრობს ადამიანის ყურადღებას. შემდეგ ერთი მეორეს ცვლიდნენ დანარჩენი „ბრინჯაოები“, და არა თუ მზიბლავდნენ მე ისინი, არამედ სურვილს მიღვიძებდნენ, რაც შეიძლება მალე მენახა პომპეი, სადაც ისინი ოდესღაც რომაელთა სახლებს ამშვენებდნენ და შემდეგ დროებით დამარხულნი ვეხუვის წალობით, კვლავ აღსდგენ ახალი ცხოვრებისათვის... მაგრამ ჯერ კიდევ უნდა ვინახულო პომპეის მოზაიკა და ფრესკები და თვალი მანც გადავაგლო ბანკირ ლუცი ცეცილი ფუკუნდის ჰერმას, რომელიც მისმა განთავისუფლებულმა მონამ აღმართა. განა ცოტა იყვენ ასეთი ფუკუნდები იმპერატორების რომში, ის ფუკუნდები, რომელთაც საშუალება მისცეს პეტრონიის მისი უცდავი ტრიმალხიონის სახე შეეჭმნა!

პომპეის მოზაიკები და ფრესკები ძველებურად ლამაზი და წარმტაცი არიან. ჩემდა სასახარულოდ მე ისინი არ დამვიწყებია. მათ შორის მაშინვე ვი-

პოვე ჩემი რჩეულნი: სხვათა შორის დიოსკორიდე სამოსელის ორი მოზაიკური სურათი, რომლებიც კომედიის სცენებს გადმოგვცემენ. რამდენი სი-
ცოცხლე და ნამდვილი კომიზმია მათში და საუცხოვო ფერადებია შერჩეული!
მაგრამ განა შეიძლება ხელოვნების ამ ძეგლების აღწერა? ისინი თვალთ უნდა
ჰნახო, რომ იგრძნო მთელი სილამაზე! სწორედ მათში, ამ მარმარილოში, ბრინ-
ჯაოში, მოზაიკასა და ფრესკებში.—თავი რომ დავანებოთ ლიტერატურას,—
დღემდის ცოცხლობს ანტიური ქვეყნის გენია, რომელიც უძლეველია თავის
უკვდავ სილამაზეში. და ვისაც ეს არ ესმის, ისინი ჩვენ შეგვიძლია შევიცოდოთ,
როგორც გვეცოდება ჩვენ უსინათლონი, შუქის თამაშს რომ ვერ ჰხედავენ და
საუკუნო სიბნელეში იმყოფებიან... რამდენჯერმე ვიყავი მე მუზეუმში, და ყო-
ველთვის შევივლიდი ხოლმე იქ, თუნდაც ცოტა ხნით, და მერე ნეაპოლის ხმა-
ური ქუჩებით რომ მივდიოდი, მე სიამოვნებით ვეზიარებოდი ხოლმე იტალიის
ახალ ცხოვრებასაც, და ჩემს თვალში რაღაც საუცხოვოდ იყო იტალიაში შეგუ-
ებული ეს ორი სამეფო, ძველი და ახალი, თითქოს ისინი ერთმანერთს ავსებდენ,
თითქოს ერთი მეორის გაგრძელებას წარმოადგენდენ. მართლაც—და, არსად, თვით
საბერძნეთშიაც, არ რჩება ადამიანს ასეთი შთაბეჭდილება.

ნეაპოლში რომ დავათვალიერე ყველაფერი, რაც საჭირო იყო, და დროთა
ვითარებაში გამჭრქალი ცოდნაც განვაახლე, მე გავეშურე პომპეისაკენ, ელექ-
ტრონის რკინის გზით, ე. წ. „Circumvesuviana“-თი. საუცხოვო დღე იყო: ასე-
თი დღეები მხოლოდ იტალიაში იცის. მთელი ბუნება მზიარულად იცინოდა.
განსაკუთრებით კარგი იყო ზღვა, მისი anérithmon gelasma, როგორც
ამბობს ეს ქილე თავის „პრომეთეე“-ში. უყურებდი მიდამოებს და ვტკბებოდი
მათი სილამაზით. რაღაც არ გჯერა, რომ აქ, სადაც ეხლა სიციცხლე სდულს,
ქრ. შემდ. 79 წელს ყველაფერზე ვეზუვის მიერ მოვლენილი სიკვდილის ფრთები
იყო გადაფარებული და თვით ვეზუვიც ისროდა მდულარე ლავას და ფერფლს:
ისე მშვიდობიანად გვიცქეროდა ის ეხლა, და სუსტი, ოდნავ შესამჩნევი ბოლი
ამოდიოდა მის მწვერვალთან. რომ ის ოდესღაც ძალიან განრისხებულა, ამას
ჰმოწმობს დაფარული პომპეი, რომელიც თანდათან ამოდის სინათლეზე არხეო-
ლოგიური თბრის წყალობით, მაგრამ რა სახით?—დამტკრეული, დაფლეთილი და
განადგურებული...

მაგრამ, ვიდრე პომპეიში ჩავიდოდი, მე საშუალება მომეცა დამეთვალიე-
რებინა ერთი ვილლა, რომელიც ქალაქ გარეთ მდებარეობს და 1910 წელს იქ-
მნა ამოთხრილი. ის მდებარეობს Via dei Sepolcri-ს ბოლოში, თითქმის არ რი
დიომედეის ვილლის გვერდით. ეს არის ე. წ. Villa Romana, ანუ „დიონი-
სოს მისტერიების ვილლა“. მას საკმაოდ დიდი ადგილი უჭირავს და საგულის-
ხმოა განსაკუთრებით თავისი ფრესკებით, რომელთაგან 24 საუცხოვოდ არის
დაცული და ავგუსტის დროს ეკუთვნის. ეს ფრესკები დიდი და ფართო „ტრი-
კლინის“ კედლებს ამშვენებენ, და მათ შინაარსს წარმოადგენს „ქალების ზიარ-
ება დიონისოს მისტერიებში“. ფრესკები ერთმანეთთან მჭიდროდ არის დაკავ-
შირებული და, თითქოს, სურათების სერიას წარმოადგენენ ერთსა და იმავე
თემაზე. ჯერ მოჩანან სახეები, რომელნიც ამ ზიარებაში არავითარ მონაწილეო-
ბას არ იღებენ: ასე, მაგ., ჩვენ ვხედავთ ქალს, რომელიც ბავშს აწოგებს, შემ-
დეგ ორ მოსაუბრე ქალს და, დასასრულ, კიდევ ერთ ქალს, რომელიც ზეთის-

ხილის გვირგვინით არის შემკობილი და ფიალით ხელში მიემართება იმ ქალებისაკენ, რომლებიც რაღაც მსხვერპლის შეწირვაში იღებენ მონაწილეობას. ეს თითქო, შესავალია. შემდეგ გამოხატულია სილენი, ქნარით ხელში, ახალგაზრდა სატირი, ორი თხით, და დასასრულ, პანი, რომელიც სალამურს უკრავს. ჩვენს წინ არიან, ასე ვთქვათ, დიონისოს თანამგზავრები. აი, თვით დიონისოც: ის ესწრება, თუ როგორ წვრთნიან მის მისტერიებში გასანდობელ ხალხს. შემდეგ ჩვენ იმას კვლავ ვხედავთ, მაგრამ უკვე არიანთან ერთად. აქვეა სამი სატირი, რომელთაგან ერთი, ყველაზე ხნეირი, ვილაცას ასმევს, მეორეს კი ნილაბს უჩვენებს. აი, თვით ზიარების სცენებიც. ჯერ ვხედავთ ფეხის ცერებზე მომავალ ქალს. მის სახეზე სიხარულია აღბეჭდილი, იგი უკვე გამოუწვრთნიათ, ის უკვე ზიარებულა მისტერიებს. ამ სურათს მეორე სცელის: ახალგაზრდა ტიტველა ქალი მუხლებზე დაჩოქილა, მის გვერდით მეორე ქალი დგას წნელით ხელში. ეს არის მზადება ფლაგელაციისათვის (გამათრახებისათვის). ეს მზადება, როგორც სჩანს, შიშის ზარსა სცემს ახალგაზრდა ქალიშვილს, რომელმაც აგრეთვე უნდა გაიაროს ეს გამოცდა, და ის მეორე ქალის მუხლებში ჰმალავს თავის სახეს. აი, კიდევ ერთი შეშინებული სახე, და შემდეგ მოდის თვალწარმტაცი სურათი დიდებული ქალისა, რომელიც თავის თმებს უვლის: მას ჰმველის ორი ამური. უკანასკნელ რგოლს წარმოადგენს კიდევ ერთი ქალის სურათი, რომელიც საერთო ყურადღებას იპყრობს. ჩვენს წინ ერთი ლამაზი ქალია, რომელიც სერიოზულია და ჩაფიქრებული თვლებით აცილებს მის წინ, მისტერიებში საზიარებლად მიმავალ პროცესიას.

ძნელია უკანასკნელი სიტყვის თქმა ამ სურათების საიდუმლო აზრის შესახებ. ძნელია იმის თქმაც, თუ რა დანიშნულება ჰქონდა თვით ვილას. უბრალო ვილასა ეს, თუ მასთან რამე ღრმა შინაარსია დაკავშირებული? ვინ იცის. ჩვენ შეგვიძლია მხოლოდ პარალელისათვის აღვნიშნოთ პავსანიას ერთი ადგილი (VIII, 23, 1) სადაც ნათქვამია: ის ქალები, რომელთაც სურდათ დიონისოს მისტერიებს ზიარებულიყვნენ, დიონისოს ტაძარში მოდიოდნენ გასაწვრთნელად. როგორადაც არ უნდა განვმარტავდეთ ჩვენ ამ სურათებს, ერთი-კი დანამდვილებით შეგვიძლია ვთქვათ. პირველყოვლისა განსაცვიფრებელია მათი ფერადების იშვიათი სიციხოველე. განსაცვიფრებელია აგრეთვე ის ძლიერი გამომეტყველება, რომელიც მხატვარს ჩაუქსოვია მის მიერ მოცემულ სახეებში. დასასრულ, აღსანიშნავია საერთო სილამაზე, ხაზების სიწმინდე, წვრიმალების შესრულების სიდიადეც. ჩვენს წინ უთუოდ დიდი მხატვარია, რაც ასე იშვიათია პომპეიში. მის მიერ შესრულებული სახეები ნამდვილ შემოქმედებითს კომპოზიციას იძლევიან: მათში არაფერია ხელოსნური!

ვილას რომ დავათვალიერე, მე დაუბრუნდი პომპეის და დაწვრილებით შეუღვევი მის განძების განხილვას. განსაკუთრებულია მოწიწებით ჩავედი მე დადუმებულ ქალაქში და განხრახ ჩამოვშორდი ტურისტთა ბრბოს: მათ სიცილსა და საუბარს დასონანსი შემოჰქონდა მთელ იმ სიმშვიდეში, რომელიც დამყარებულიყო ნანგრევთა შორის.

განსაკუთრებით მიზიდავდა მე „Scavi Nuovi“. მაგრამ მე შევიკავე თავი და ჯერ ისე მოვიარე პომპეის ქუჩები: ხან ერთ სახლში შევიდოდი ხან მეო-

რწმე, თუ კი შესანიშნავი იყო თავისი არქიტექტურით ან ფრესკებითა და სხვა დეტალებით. ასე მაგ., მე ვინახულე მარკ ლუკრეცი ფრონტონის სახლი, სადაც 1904 წელს პერსევის საუცხოვო ბრინჯაოს ქანდაკება იპოვეს. რასაკვირველია, დიდის ყურადღებით დავათვალიერე აგრეთვე ვეტტიების ცნობილი სახლი, რომელიც ისე განთქმულია თავისი ფრესკებით, რომ მასზე დღესაც ამბობენ იტალიელები: ვეტტიების სახლის უნახველობა პომპეის უნახველობას უდრისო. უნდა ვთქვა მხოლოდ, რომ მას შემდეგ, რაც მე უკანასკნელად ენახე პომპეი, ფრესკები ძალიან გამჭრქალა. განსაკუთრებით დაზიანებულა იმ „ამურების“ სურათი, რომელნიც სხვადასხვა სამუშაოზე სხედან. მე შეხედველობაში მყავს მსროლელი, ოქრომქედელი, მეყვავილე და სხვა ამურები: მათ ხომ შთელი ქვეყანა იცნობს! აი, ამ მყუდრო საცანრო სურათებს დაუკარგავთ თავისი სიციხოვანე და შუქურობა, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი შუშის სამოსში გაუხვევიათ მზის სხივებისაგან დასაცავად. ტყვილად ხომ ბუზებივით არ ირევიან მათ წინ მაყურებლები, რომელნიც სხვადასხვა ენაზე გამოთქვამენ თავიანთ აღფრთოვანებას! მაგრამ განა ამ სურათებს გარდა ცოტა მოსახიბლავი რამ არის ვეტტიების სამყოფელოში, რომელიც ოდესღაც ორსართულიანი ყოფილა (ამას ჰმოწმობს დღემდე დაცული კიბის ნაშთები)? რად ღირს, მაგ., მისი პერისტილი: ჩვენს წინ არის საუცხოვო ბაღა შადრევანებით, აუზით, მარმარილოს საუცხოვო მაგიდებით და სხვა. არა ნაკლებ მომხიბლველია ცალკე ოთახებით და მათი სურათებით *al fresco*. მითები და დამოუკიდებელი კომპოზიციები შეადგენენ ამ სურათების შინაარსს, რომელთაგან, განსაკუთრებით, სამი გამოირჩევა: 1) ბახუსი, თავისი ამალის თანხლებით, მიიმართება თებევის მიერ მიტოვებულ არიადნასკენ; 2) დედალი უჩვენებს პაზიფაას უკანასკნელის შეკვეთით გაკეთებულ მოდელს ხის ძროხისა (საუცხოვოა პაზიფაას ფიგურა); 3) ვულკანმა მერკურის ბრძანებით უკვე მიაბა იქსიონი თვალს და ირიდა მოახსენებს ჯუნონას, რომ მისი შეურაცხმყოფელი უკვე დასჯილია. ამ სურათებში (და განა მარტო ამათში?) განსაკვირვებელია განსაკუთრებით, თუ როგორ მოხერხებულად არის კომპოზიცია მხატვრის მიერ შესრულებული, რომ მაყურებლის ყურადღება სწორედ მთავარმა ფიგურამ მიიპყროს. ეს უკანასკნელი ისე დეტალურად არის ხოლმე გამოკვეთილი, რომ რელაეფის მსგავსად წინ არის წამოწეული და იმ თავითვე იჭერს მთავარ, ცენტრალურ ადგილს, იმ დროს როდესაც ყველაფერი დანარჩენი იმ ცენტრალური ფიგურის სამკაულს წარმოადგენს. საზოგადოდ, ბევრი რამის თქმა შეიძლებოდა პომპეის მხატვრობის შესახებ, მაგრამ ჩემს მიზანს არ შეადგენს დაწვრილებით შევჩერდე მასზე. ვიტყვი მხოლოდ, რომ მისი სასაფუძეთო მხარე პირდაპირ აცვიფრებს ადამიანს თავისი მრავალფეროვანებით. მართალია, ბევრი საფუძეთი მეორდება, მაგრამ მათ შესრულებას ყოველთვის ახასიათებს ხოლმე რომელიმე ორგინალური ხაზი. გარდა ამისა, თუ გამეორებას ადგილი აქვს მითების განსაზღვრული ციკლის გაშლის დროს, სამაგიეროდ მხატვრები თავისუფალი არიან ამ განმეორებისაგან, როდესაც მათ დამოუკიდებელი თემები აქვთ აღებული. აქ უკვე საზღვარი აღარ უჩანს ფანტაზიას. *pezza*, *nature morte*, ცხოველთა სამეფოს ყოველგვარი წარმოდგენილი, წმინდა ფანტასტიური საფუძეთები, — ყველაფერი ეს მოცემულია

იქ და ახალ-ახალ ეფექტებს იძლევიან. მხატვრები ყოველდღიურ ცხოვრებასაც არ სტოვებენ უყურადღებოთ, და, თუ რომელიმე სცენა შეუფერებელი იყო მაღალი წრეების სახლებისათვის, ისინი ადგილს ჰპოულობდნენ დუქნებში, ტრაქტირებში და სასტუმროებში. აი, დუქანი შერკურის ქუჩაზე; აქ კედლებზე საგულისხმო სცენებია გამოხატული, მაგალითად: მაგიდას შემოსხდომიან სტუმრები, ისინი სკამენ და სვამენ და იქვე მიწერილია, თუ რას მოითხოვენ ისინი; ერთს ჰსურს „ცოტა ცივი წყალი“, მეორეს—კიდევ ერთი „ჭიკა სეტინის ღვინო“. მეორე დუქანში სურათი უფრო ტრადიკულია: ორი სტუმარი წაჩხუბებულია და მდუქნე მათ ერეკება, ხოლო იქვე წარწერილია: „იჩხუბეთ, მაშ მიბრძანდით“. ეს რაღაც Toniers-ის მაგვარი უნდა იყოს.

ვათვალიერებ ამ მშვენიერ სახლებს და თან ვფიქრობ: „ყველაფერი ეს ჩემთვის ახალი ხომ არ არის,—ეს მშვენიერი სახლები მე ხომ წინათაც ბევრჯერ მინახავს!“ ასეთია ადამიანის ცნობისმოყვარეობა: ის მუდამ ეძებს რაღაც არაჩვეულებრივს, დიადს. ჩემთვის ეს სიდიადე განსახიერებულია „Scavi nuovi“-ში. ცხადია, რომ იქ უნდა წავიდე,—ნებართვაც ხომ ჯიბეში მაქვს! *Via dei Diadumeni*-თ მე მივეშურები ნანატრ ადგილისაკენ. აი ეს „sanctumsanctorum“-იც! მაგრამ პირდაპირ იქ შესვლა შეუძლებელია: ადგილი, სადაც თბრას აწარმოებენ, უბრალო მომაკვდავთა თვალთაგან ხის კედლით არის დაფარული; კედელში დატანებულია კარი, კართან დარაჯი დგას. სამოთხეში შესვლა არც ისე ადვილი ყოფილა! მაგრამ ნებართვის ქალაქმა გასჭრა, და მე მიშვებენ შიგ, ჩემდა საბედნიეროდ, მე თავიდანვე მოვხვდი არქეოლოგიური თბრის ხელმძღვანელთან, ძვირფას პროფესორ *Della Corte*-სთან. მან პირადად დამატარა ყველა ადგილები, სადაც სიძველეებს სთბრიან. იგი მიზიარებს მე თავის დიდ ცოდნას და თითქოს ცდილობს, რომ არაფერი საგულისხმო არ გამომჩივს. ნეტავ ყველა მუზეუმის გამგეები ამ დაულალავ მეცნიერს ჰგავდნენ! მას ისე თავდავიწყებით უყვარს პომპეი, ეს მკვდარი ქალაქი, სადაც იგი თავს გრძნობს, როგორც თავისს სახლში! გგონია, რომ ეს მღუმარე ნანგრევები მხოლოდ მისთვის არღვევენ თავიანთ მღუმარებას.

ვდგევარ და მიხარია: მე ხომ „Scavi nuovi“-ში ვარ! ვდგევარ და არ მჯერა. წინათ პომპეიში მე მინახავს მხოლოდ გარეკედლების ცარიელი ჩონჩხები. ეხლა კი ჩემ თვალწინ სულ სხვა რამეა. ამოთხრილი სახლების ფასადების უმეტეს ნაწილს ისევ შერჩენიან კრელი ფერადები, კიდევ მეტი: აქა-იქ ამ ფასადებზე მოჩანან წარწერები, რომლებიც, კედლების ფერის მიხედვით, სხვადასხვა საღებავით არის გაკეთებული: შეხვდებით თეთრს, წითელს და შავ საღებავსაც კი. აქა-იქ დარჩენილია მეორე სართულების ნაშთები; მოსჩანს გადმოკიდებული აივნების ადგილებიც. და ეს აივნები გამონაკლისს კი არ შეადგენენ: ისინი მრავლად ყოფილან. და რადგან სახლები ქუჩის ორსავე მხარეს მისდევდნენ, ამიტომ აივნები ერთგვარი ფარდულებიც უნდა ყოფილიყვნენ და ამრიგად საჭირო ჩრდილიც უნდა მოეცათ. ქუჩის შედარებითი სივიწროვის გამო ეს ადვილი იყო. უნდა გამოვტყდე: როდესაც სახლების შეფერილ კედლებს, *Della Corte*-ს ბრძანებით, ტილოები გადაჰხადეს, და მე დავინახე ფერადებით შემკული სახლები,—მე რაღაც უცნაურმა გრძნობამ შემიპყრო. მე უეცრად მომე-

ჩვენა, რომ ქუჩა გაცოცხლდა, რომ პომპეი აღდგა, პომპეი პირვანდელი, დაუმახინჯებელი სახით, რომ აი, აგერ გამოჩნდებიან მისი ნამდვილი მცხოვრებნი, მოისმის რომაელთა საუბარი და ფილაქანზე ახმაურდებიან ფორანები და რომაული ეტლები. ოცნებიდან Della Corte-ს მზიარულმა ხმამ გამომიყვანა: „ო, თქვენ ანტიური ქვეყნის გრძნებათა ხელში ხართ! მესმის თქვენი მდგომარეობა: პომპეი ხომ ნამდვილ გრძნეულ ქალსა ჰგავს!“ მე გამეცინა, მომჯადოებელი სიზმარი გაჭრა, და მე კვლავ გადავიქეცი ჩვეულებრივ ტურისტად, რომელიც მისთვის უცნობ ძეგლებს ათვალეირებს. მივჰყვები Della Corte-ს. ჩვენ გვიერთდება ერთი ფრანგი პროფესორი თავისი ცოლით, და ჩვენ ვიწყებთ ნანგრევების დეტალურ დათვალეირებას. ჩვენი მეცნიერი გიდი პირდაპირ შეუღარებელია!

ძნელია დაწვრილებით აღდგენა ყოველივე იმისა, რაც მე ვნახე. ჩემ წინ გადაშლილ ქრელ კალეიდოსკოპში ერთი სიმშვენიერე მეორეს სცვლიდა. საჭირო იყო ძალღონის მოკრეფა და მეხსიერების ამუშავება, რადგან არაფრის ჩაწერა არ შეიძლებოდა: თხრების სრული შედეგების გამოქვეყნებამდე ყოველივე პუბლიკაცია და სურათის გადაღება აკრძალულია! ერთი გზა-ლა დამრჩენოდა: მეთხოვნა შველა „Dea Memoria“-სთვის. მეც მას მივმართე! მაშასადამე, თუ რამე გამომჩა, ამის დამნაშავე მე კი არა, არამედ ის Dea იქნება.

დავიწყებ სახლის ფასადებით, რომელნიც ქუჩას უყურებენ. აი ჩვენს წინაშე შესავალი „თერმოპოლიუმში“ ანუ რესტორაციაში, სადაც იყიდებოდა ცხელი სასმელები, ჩვეულებრივ ცხელწყალგარეული ღვინო. ასეთი „თერმოპოლიუმები“ პომპეიში მრავლად მოიპოვებოდა. მათი მოწყობილობა ასეთი იყო: მობარმარილოებულ დახლთან იყიდებოდა თიხის სურბში ჩამოსხმული სასმელები; სურბი ჩასმული იყო დახლში. დახლთან ახლოს, თაროებზე მოთავსებული იყო ბოთლები, ჭიქები და სხვა ჭურჭელი. კუთხეში იყო კერა, სადაც საჭმელებს ამზადებდნენ. სტუმრები სჭამდნენ და სვამდნენ დახლთან, ზეზეულად, როგორც ეს იტალიაში დღევანდლამდე დარჩა; მაგრამ იმ სტუმრებისთვის, რომელთაც ცოტა მეტ ხანს უნდოდათ დარჩენა, არსებობდა განსაკუთრებული ოთახი ან ოთახები, თუ რესტორაცია მთელი სასტუმროს წინაოთახი იყო. დღისით „თერმოპოლიუმის“, — და საზოგადოდ დუქნების, — შესავალში ფარდა იყო ჩამოშვებული (შეად. ეხლანდელი იტალია), ღამით კი იკეტებოდა ორფა კარებით, რომელზედაც აღებდნენ რკინის ჭანჭიკს კლიტით. ასეთი კარების მულაეები შეიძლება ნახოთ ახალი თხრების ადგილას. მათი გაკეთება კი შემდეგნაირად შეიძლება. თუმცა ხე, რისგანაც კარები ყოფილა გაკეთებული, სრულებით დამპალა და ჩვენამდე მას არ მოუხწევია, მაგრამ გაქვავებულ ფერფლზე დარჩენილია კარების ნაქდევნი. ამ ნაკვალევში ასხამენ, ფიორელის მეთოდით, თხიერ გიფსს და მიიღებენ გიფსის ნატეფარს, რომელიც ზედმიწევნით გადმოსცემს ნამდვილის ყველა წვრილმანებს. არ შეუქამია მიწას მხოლოდ კარების რკინის ნაწილები და აგრეთვე კარის შესამკობად დაკრული ლურსმნები, ჭანჭიკები, ურდულები, კლიტები და სხ.: ისინი ძველებურად არიან იმ ადგილებზე, რომელნიც მათ ეკავათ კატასტროფის დროს, 79 წელში ქრ. შ.

მეტად საინტერესოა კარების „მულაეები“, მაგრამ უფრო საინტერესოა ის მხატვრობა, რომელიც ზოგიერთი სახლის ფასადების კედლებზეა. აღსანიშნავია

მხოლოდ, რომ ამგვარი მხატვრობით შემკობილი იყო არა ყველა სახლების ფასადები, არამედ, ჩვეულებრივ, ფასადები იმ შენობისა, რომელნიც დუქნებს ან სავაჭრო დაწესებულებებს ეჭირათ. ასე, მაგალითად, ერთი სახლის კედელზე, სადაც სასტუმრო იყო მოთავსებული, გამოსახულია მარცხენა მხარეზე მერკური, ტაძრის კართან მდგომი, ხოლო მარჯვნივ—მშვენიერი სურათი: „Venus Pompeiana“ კვადრიგაში, რომელშიაც შემბულია ოთხი სპილო. ამრიგად, სასტუმრო ორი ღმერთის მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა: ერთი მფარველი ყოფილა მერკური, ვაჭრობისა და მოგების ღმერთი, ხოლო მეორე—ძღვევამოსილი ვენერა, პომპეის მთავარი ღვთაება 88 წლიდან ქრ. წინ, ე. ი. იმ დროიდან, როდესაც დიქტატორმა სულლამ წინანდელი ოსკურ-სამნიტური ქალაქი გადააქცია რომის ახალშენად. ამ ახალშენს დაერქვა Colonia Cornelia Veneria Pompeianorum, და იგი გადაეცა კორნელიუსთა გვარის მფარველს, Venus Physica-ს, ტყუილად კი არ სწერია ერთ საარჩევნო აფიშაზე კანდიდატის სახელის შემდეგ: Scripsit Venus Pompeiana, ე. ი. თვით ქალღმერთის მიერ არის დასახელებული ეს კანდიდატი. ტყუილად კი არ ამკობს კედლის მხატვრობას ასე ხშირად ვენერას სახება: აი ისევ ვენერა, ეხლა უკვე ამურის თანხლებით; ეს სურათი მოთავსებულია რომელიღაც დუქნის შესავლის მარცხნივ, მარჯვნივ კი, სიმეტრიის დასაცავად, კედელზე გამოხატულია რელიგიური პროცესია კიბელას პატივსაცემლად. საზოგადოდ რომაელები არ ივიწყებდენ თავიანთ ღმერთებს: მარმარილოთიც, ფერადებითაც უყვარდათ მათ ღმერთების გამოსახვა, ხან ცალცალკე, ხან, როგორც ამას ერთერთ კუთხის სახლის კედელზე ვხედავთ, ყველასი ერთად, აუპიტერის მეთაურობით. გარდა რელიგიური ხასიათის გამოსახულებათა, პომპეელები ხშირად სდგამდენ ქუჩაჯვარედინებზე სამსხვერპლოებსაც. ასეთ სამსხვერპლოებს არა ერთხელ შეჰხვდება კაცი ახალ მონათხარებზე. ყველაზე უფრო საგულისხმოა ერთი მათგანი: სამსხვერპლოს ზემოთ, კედელზე, გამოსახულია ფორტუნა და ორი ლარი, თვით სამსხვერპლოზე კი, რომელიც კედელშია მოწყობილი, იხედება ნაშთი ფერფლის, ნახშირის და მსხვერპლად შეწირული ჩიტის ძვლებისა. ვინ იცის, იქნებ ეს იყო ვისიმე უკანასკნელი მსხვერპლი ვებუვის ამოფრქვევის წინ!

ბევრ ცნობებს იძლევიან ახლად გათხრილი ადგილები პომპეის ცხოვრებას გასაშუქებლად. ამ საყურადღებო მასალების რიცხვს ეკუთნიან აგრეთვე მრავალი, სხვადასხვა შინაარსის წარწერები. მათ შორის პირველი ადგილი, ჩემის აზრით, უჭირავთ „საარჩევნო აფიშებს“, როგორც გამოძახილს მუნიციპალურ მოხელეთა არჩევნების წინ წარმოებული ბრძოლისას. ჩვეულებრივ ამ აფიშებს არჩევნების წინ სწერდენ წითელი საღებავით. არჩევნების დამთავრებისას აფიშებს კი არ წაშლიდენ ხოლმე, არამედ შეინახავდენ და ახალი არჩევნების დაწყებისთანავე განსაკუთრებული მუშა—dealbator-ი—ძველ წარწერას თეთრი საღებავით დაჰფარავდა და, ამრიგად, ადგილს დაამზადებდა ახალი წარწერისათვის. ამგვარი არჩევნების გარშემო ჩვეულებრივ გაცხარებული ბრძოლა სწარმოებდა ხოლმე. არა მარტო ცალკე პირები, არამედ ხელოსანთა მთელი კორპორაციები ისწრაფოდენ—დაესახელებინათ თავიანთი კანდიდატები. ასეთი კორპორაციები კი პომპეიში მრავლად იყო. ასე, მაგალითად, არსებობდა კორპორაციები მეპუ-

რეების, მთელავეების, დალაქების, ექიმების, სირაჯების, მზარეულებისა, აგრეთვე მატროსების, ყასბების, მეაბანოეთა, ტვირთის მზიდველთა, მიკიტნებისა და სხვათა. არჩევნების დროს ყველაფერი ეს ამოძრავდებოდა ხოლმე, და იწყებოდა ნამდვილი შეჯიბრება. აი ამ საარჩევნო ბრძოლის გაშობახილად უნდა ჩაითვალოს წარწერები-აფიშები. ამგვარ აფიშებს წინათაც ბევრს იცნობდენ. ახლად წარმოებულმა თხრებმა ამ დარგშიაც შეიტანეს თავისი წვლილი. პირველ ადგილზე ისევ მთელავთა კორპორაცია დგას, როგორც ყველაზე უძლიერესი, რაც გასაგებია: კამპანიის პროვინცია მუდამ განთქმული იყო თავის მაუდის ფაბრიკებითა და სახელოსნოებით! საინტერესოა ასეთი სახელოსნოების მოწყობილობა. კარის შემდეგ იწყება პირდაპირ დერეფანი. მის მარჯვნივ ან მარცხნივ მეკარეა. ის ღებულობდა ქსოვილებს და უკანვე გასცემდა ხოლმე შეკეთების შემდეგ. დერეფნიდან გასავალია ეზოში. შუაეზოში ვრცელი ცარიელი ადგილია, სადაც გამოჰკიდავდენ ხოლმე გარეცხილ მაუდებს. იქვე ღარია წყლისათვის. ეზოს გარშემო პილასტრებია, მათ ირგვლივ მოთავსებულია ოთახები მუშებისათვის. ეზოს იქით მისაღები ხალაა და კიდევ მთელი რიგი სხვა სადგომებისა. კიდევ უფრო დაშორებით აუზია მაუდების დასალბობად, და მათი გასარეცხი ადგილები. არის აგრეთვე სპეციალური ოთახები მაუდების მოსათელავად და დასაწინებად. დაბოლოს, არის სადგომიც, სადაც განჯინებში ინახებოდა გაწმენდილი ტანსაცმელი ან მატერიები იქამდის, სანამ ისინი გადავიდოდა მეკარის ხელში შემკვეთელთათვის გადასაცემად. ერთი სიტყვით, აქ მთელი ლაბირინტი იყო ოთახების, ეზოების და სხვადასხვა მიხვეულ-მოხვეული ადგილების. ამრიგად მთელავეები, როგორც ძლიერი კორპორაცია, მნიშვნელოვან როლს თამაშობდენ არჩევნების დროს.

და არა მარტო ისინი: პომპეის მთელი მოსახლეობა, ქალებიც კი, მზურვალე მონაწილეობას ღებულობდენ ბრძოლაში. ამ მხრივ ყველაზე უფრო საინტერესოა ერთი წარწერა: „C(aium) Lollium Fuscum aed(ilem) v(iis) a(edibus) s(acris), p(ublicis) p(rocurandis), Asellinae rogant nec sine Zmyrina“. აქედან ცხადია, რომ ლოლლი ფუსკეს „ედილად“ ასახელებდენ (სხვა წარწერაში ის დასახელებულია „დუუმვირად“) ვინაც აწელები (უნდა ვიფიქროთ—თავაშვევებული ქალები), თავიანთ მეგობარ ქალთან ერთად; ეს უკანასკნელი, სახელად სმირნა, მთელ პომპეიში ცნობილი უნდა ყოფილიყო. კარგი რეკომენდაცია კი არის მომავალი მაგისტრატისათვის, თუ მას ხმას აძლევენ როსკიპები! ამიტომ, პროფ. Della Corte-სთან ერთად, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს აფიშა არის ლოლლი ფუსკეს მოწინააღმდეგეთა ხრიკი, რომლის საშუალებითაც მათ უნდოდათ გაეწილებინათ იგი ამომრჩეველთა წინაშე. თუ ეს მოსაზრება მართალია, მაშინ ჩვენ გვაქვს ხელში მაშინდელი ყოფაცხოვრების მშვენიერი სურათი, რომელიც საარჩევნო ჰუმორს მოკლებული არ არის. მისს კონტრასტს წარმოადგენს მეორე წარწერა, რომელშიაც, აგრეთვე ორი ქალი, ასახელებენ თავიანთ კანდიდატებს და თან უმატებენ: „ნეტავი ჩვენს ქალაქს მუდამ ასეთი მოხელენი ჰყავდესო!“

ღიახ, მდუმარებს პომპეი, მაგრამ თავისს მდუმარებაშიც იგი მჭერმეტყველურად ლაპარაკობს: dum tacent, clamant! მაგრამ თუ საინტერესოა არიან

საარჩევნო წარწერები, მათ არ ჩამოუვარდება ამ მხრივ მრავალი სხვაც, რომელთაგან მე მოვიყვან ერთს. ეს წარწერაც კედელზეა გამოყვანილი, დიდრონი წითელი ასოებით. წარწერაში გლადიატორები, თავიანთი „ლანისტას“ პირით, აუწყებენ საზოგადოებას, რომ უახლოეს დღეებში დანიშნულია ამფითეატრში გლადიატორთა შებრძოლება. ათლეტების შეჯიბრება, და ბრძოლა მხეცებთან. „მაშ ნუ გამოსტოვებს საზოგადოება ამ იშვიათ სანახაობას!“ და უნდა დარწმუნებული ვიყოთ, რომ აფიშამ თავის მიზანს მიახწია: რომაელებს ხომ ასე ვაგიტებით უყვარდათ „ludi circenses“! ხალხი, რასაკვირველია, მრავლად აწყდებოდა ცირკს და ვინ იფიქრებდა, რომ სულ მალე ერთი საშინელი სანახაობა დასჩრდილავდა ყველაფერს: ვეზუვის ამოფრქვევა მოახლოვებული იყო!

ეს ფიქრი მუდამ გიტრიალებთ თავში, როდესაც პომპეის ათვალეირებთ, და განსაკუთრებით მაშინ უფრო დაგიპყრობთ, როდესაც ქუჩიდან შედიხართ სახლებში, სადაც შეიძლებოდა ასე მოსვენებით ცხოვრება, დუქნებში, სადაც ვაჭრობა სდულდა, შედიხართ სახელოსნოებში, სადაც შრომობდნენ ხელოსნები ლუკმაპურის საშოვნელად. აი მაგალითად, მერკინის სახელოსნო, — პატარა, ღარიბული სადგომი, მაგრამ, ეტყობა, შიგ ვახურებული მუშაობა სწარმოებდა: ყველგან ჰკიღია და ჰყრია შესაყეთებლად მოტანილი ნივთები. აქ არის ბრინჯაოს სანათურებიც, გატეხილი სურებიც, მოშლილი სასწორიც და სხვადასხვა ჯურის ქისებიც. ეტყობა, სახელოსნოს პატრონს ცუდად ჯდომა არ ჰყვარებია. კედელზე წარწერაა, რომ დუქანი ღია არის ამა და ამ დროს... ამრიგად, აქ ოფლით ჰშოულობდა კაცი პურს. ცოტა იქით კი, ქუჩის მეორე მხარეზე, ჩვენს წინაშე ერთი უზარმაზარი შენობაა, რომელიც ზოგიერთებს იარაღის დუქანი ჰგონიათ, მაგრამ რომელიც, ჩემის აზრით, უფრო საფარიკაო დარბაზი უნდა იყოს; აქ, ალბათ, სწავლობდა იარაღის ხმარებას პომპეის ახალგაზრდობა — *iuventus Pompeiana*. წარმოიდგინეთ უზარმაზარი ზალა, რომლის კედლები შემკულია შეიარაღებული ვიქტორიების (გამარჯვების ქალღმერთების) ფიგურებით. ერთი ფიგურა აღჭურვილია ხმლით, მეორე — შუბით, მესამე — ფარით ხელში და ხმლით, მეოთხე — მოკლე ხელშუბით და სხვ.. მაგრამ საგულისხმოა ერთი შემდეგი გარემოება: ყველა ხმლებს, შუბებსა და ხელშუბებს წვეტები მომრგვალებული აქვთ; ამ მხრივ მათი ბოლოები წააგავან რაპირების წვერებს. აი სწორედ ეს გარემოება, გაუგებარი მეიარაღის დუქნისათვის, მაძლევს მე საშუალებას — ვიფიქრო, რომ ჩვენს წინაშე არის საფარიკაო ზალა, ერთგვარი Turnverein. სადაც ახალგაზრდობა იარაღის ხმარებას სწავლობდა. რაც შეეხება იმ სახლის ფასადს, სადაც მოთავსებული იყო ზალა, მისს ორ პილასტრზე (კედლისვეტზე) გამოხატული იყო ფარები, ზუჩები, გულის ჯავშნები და სხვა, ე. ი. ყველაფერი ის, რაც კი საჭიროა რომაელი ჯარისკაცისათვის ან ჯარისკაცობის მსურველთათვის.

ასე თანდათან ვათვალეირებდით ჩვენ მთელ ქუჩას, რაც-კი დღემდე გათხარეს, შევიხედეთ ყველა ქუჩაბანდებში, შევადგინეთ საერთო შთაბეჭდილება სახლების გარეგანი შეხედულების მიხედვით. ეხლა საჭირო იყო მხოლოდ მათი დათვალეირება შიგნიდან.

ამოთხრილ სახლთა შორის სამი იპყრობს მნახველის ყურადღებას. ერთ მათგანს ეწოდება „Casa delle sentenze morale“. პირველი მისი თავისებურობა ის არის, რომ მისს „atrium“-ს არა აქვს „compluvium“-ი, ე. ი. ოთხკუთხი ხერეტი ჭერში. ეს არის ეგრეთწოდებული „atrium testudinatum“. ატრიუმი დან, მარჯვენა მხარეს რომ ვიაროთ, ჩვენ შევდივართ კორიდორში, და მარცხნივ სიარულის შემდეგ, ჩვენ გვხვდება მშვენიერი „ტრიკლინიუმი“ სამი, კედელში მოწყობილი, სარეცელით (lecti triclinares); მათს შუა მოთავსებულია მარმარილოს მაგიდა. ეს სარეცლები, „მოსვენებისათვის“ განმზადებულნი, ნადიმობის დროს, რასაკვირველია, სხვა სახეს ღებულობდნენ: მათ გადააფარებდნენ ხოლმე რბილ ხალიჩებს და სახეებიან ქსოვილებს, შორთავდნენ ბალიშებით; საზოგადოდ მთელი ოთახი მაშინ საზეიმო იერს მიიღებდა. მაგრამ იგი დღესაც ლამაზია. მისი კედლები შემკობილია მხატვრობით, რომელშიაც გვირგვინები და ჩიტებია გადმოცემული და რომელიც შენახულა თავისი პირვანდელი სახით. ამას გარდა, თვითეული სარეცლის ზემოთ, შუქ ფონზე თეთრი საღებავით, მოთავსებულია წარწერები, რომელთაგან მე დამამახსოვრდა ორი, ელეგიურ დისტიხებად დაწყობილი. აი ისინიც, მათი ჩვეულებრივა ტრანსკრიპციით:

1. Lascivos voltus et blandos aufer ocellos
Coniuge ab alterius. Sit tibi in ore pudor!
2. Abluat unda pedes, puer, et detergeat udos
Nappa, torum velet lintea nostra, cave.

ამის თარგმანი ასეთი იქნება: 1. „ავხორცი მზერა და მაცდურად თვალები მოარიდე სხვის მეუღლეს. ჰკიებდეს შენს სახეზე კდემამოსილება!“ 2. „ყური უგდე, ყრმავე, რომ განბანოს წყალმა (სტუმრების) ფეხები, რომ საწმენდმა შეაშროს (მათი) სისველე და რომ სარეცელს ეფაროს ტილო!“ რაც შეეხება მესამე წარწერას, მე იგი ზედმიწევნით არ მახსოვს. ვიცი მხოლოდ, რომ ამ წარწერაში, ქსენოფანის ყაიდაზე, სტუმრებს ეძლევათ რჩევა—თავი შეიკაფონ სხვისი შეურაცხყოფელი სიტყვების წარმოთქმისაგან და ჰსვან ისე, რომ თვითონ შეეძლოთ სახლამდე მისვლა.

მე დიდი დრო და ენერჯია დამჰკირდა, რომ წარწერები წამეკითხა და დამეხსომა. (ამაში დიდი დახმარება აღმომიჩინა ფრანგმა მეცნიერმა, რომელსაც ჩენსავით ძალიან უნდოდა კურიოზულ დარიგებათა დამახსოვრება, მით უმეტეს, რომ ასეთი რამ სრულიად ახალი აღმოჩენაა პომპეისათვის). და სწორედ, ამის გამოა, რომ მე ცუდად მახსოვს სახლის შინაგანი მოწყობილობა და ოთახები. მეხსიერებაში ჩამრჩა მხოლოდ მეორე სართული და ერთ-ერთ მის ოთახში დარჩენილი კარგი სურათი, რომელზედაც გამოსახულია „მიტოვებული არიადნა“.

„მორალურ სენტენციების“ სახლიდან ჩვენ ისევ ქუჩაში გამოვედით, გადავსკერით ქუჩა, და Della Corte-მ შეგვიყვანა ჩვენ ერთ მშვენიერ სახლში, რომელიც ჩემის აზრით ვეტტიების სახლს არ ჩამოუყარდება. მართლაც, რას არ ნახავთ ამ სახლში! განსაკუთრებით კარგია მისი ტრიკლინიუმი, რომლის კედლებს ამშვენებენ „ილიადას“ კერძო ეპიზოდების გამომსახველი ნახატები. მარტო აქილესის ფიგურა რადა ღირს: აქილესი ზის სავარძელში და ხელს უწოდებს მუხლმოდრეკილ პრიამოსს. დიდებულია მისი სახის გამომეტყველება და მთელი მისი-პოზა:

ჩვენს წინ არის ნამდვილი ეოლიის გმირი, რომელმაც იცის არა მარტო დასჯა, არამედ პატიებაც. მხოლოდ ერთი რამ არის დასანანი: საღებავები ძალიან ჰკარგავენ ფერს—მათ უკვე დაკარგული აქვთ სიახლე და სიცხოველე; მალე ალბად ნახატები მთლად გახუნდება და მათგან მხოლოდ მკრთალი კონტურები-ღა დარჩება. გადავდიოდით ერთი ოთახიდან მეორეში და ბოლოს დიდ ბალანდე მივედით. ბალში ერთი პატარა მარმარილოს კიბე მიდის. კიბე იწყება ტერასიდან, რომელსაც შუაზე არხი სჭრის. არხში ეხლაც მირბის წყალი. მაცხივ და მარჯვნივ თითო შადრევანია. ტერასის ორსავე ფრთასთან იწყება თითო ოთახი. ერთ ოთახში არის ნახატი, ამ სფუფეტზე: „დიანა, რომელსაც აქტონმა მოუსწრო“, ხოლო მეორეში—ნახატი, რომელიც ეხება მითს „პირამსა და თისბეზე“. ორივე ნახატი კარგ ადგილზეა მოთავსებული. ნახატები ტერასისაკენ იცქირებიან, რის გამოც მათი დანახვა ტერასიდან შეიძლება. ხოლო, რადგან მათი ფერები ღია არის, და თვით ფიგურები კი მეტად რელაეფურია, ამიტომ ნახატები ძლიერ შთაბეჭდილებას სტოვებენ. რაც შეეხება ბალს, ეტყობა, დიდ სივრცეზე იყო გაშენებული და სხვადასხვა გვარის ხეები უნდა ყოფილიყო იქ დარგული. ბალს შუაზე სჭრის „ევრიპი“, ე. ი. ხელოვნური მიხვეულ-მოხვეული არხი, რომლის საფეხურზე წყალი ჩამორბოდა. რომაელებს ხომ ქალაქშიც უყვარდათ სოფლის ცხოვრების ფიქციის შექმნა. ამგვარ სიყვარულს ხშირად დასცინიან ძველი ავტორები. საკმარისია დავასახელოთ ციცერონი (De leg. II, 2), რომელიც მასხარად იგდებს თავისს თანამოქალაქეებს, რომელთაც დიდი მიდრეკილება აქვთ „ევრიპები“ და „ნილოსები“ მოაწყონ. ვისაც ბუნება უყვარს, იგი უნდა ტკბებოდეს მისი არა ხელოვნურის, არამედ ბუნებრივი სახის ხილვით, ამბობს ციცერონი. მაგრამ მე მაინც უნდა ვთქვა, რომ ჩემ მიერ პომპეიში ნახული „ევრიპიანი“ ბალი დიდებულია. დიდებულია აგრეთვე ერთ-ერთი მახლობელი სახლის მოზაიკები. ამ სახლში განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს მოზაიკური იატაკი „ატრიუმში“, რომელზედაც გამოსახული არიან ფარშავანგები და სხვა, უფრო პატარა ჩიტები. აღსანიშნავია აგრეთვე მოზაიკა სახლის შესავალში: ჯაჭვზე დაბმული ძაღლი კართან. იქნებ სწორედ ასეთმა ძაღლმა შეაშინა ენკოლპი, პეტრონის რომანის ერთი გმირთაგანი, როდესაც იგი ტრიმალხიონის სახლში შედიოდა? დიახ, შესანიშნავია ეს მოზაიკები თავიანთი შესრულების სიწმინდით! ციცერონი კი მათაც დასცინის (De leg. II, 2): „pavimenta marmorea et laqueata tecta contemno“.

ჩვენ უკვე გვინდოდა სახლიდან წამოსვლა, როდესაც Della Corte-მ გვითხრა: აქ, ერთ-ერთ ოთახში „პერიხტილთან“ ახლოს, აღმოჩენილ იქმნა ჩონჩხიო. სახლის უბედურ მცხოვრებთ თავისსავე სახლში უპოვიათ უკანაქელი განსასვენებელი ადგილი; ასევე მომხდარა მეზობელ სახლშიც, სადაც ამოთხრიათ 8 ერთად დაგროვებული ჩონჩხი.

ეს უკანასკნელი სახლი საინტერესოა ერთი წვრილმანით: მას აქვს მიწის-ქვეშა „კრიპტოპორტიკი“, რომლის მიზანი და დანიშნულება დღემდე გამოურკვეველია. იგი დიდ მანძილზე მიდის და მნახველს, უწინარეს ყოვლისა, აოცებს თავისი შესანიშნავი შემკულობით. მისს კედლებზე აქა-იქ დახატულია ყვავილები და ხილი, და, გარდა ამისა, ოთხკუთხი ჩარჩოები, სადაც მოთავსებულია

სცენები ტროადის ომიდან. ამ სცენებზე ღირს უფრო დაწვრილებით შევხედეთ.

სცენები „ილიადადან“, საზოგადოდ, ხშირად გვხვდება პომპეის მხატვრობაში, მაგრამ გვხვდება ცალკეც. „კრიპტოპორტიკიან“ სახლში კი ჩვენ არაჩვეულებრივ რამეს ვხედავთ: ჩვენი თვალის წინ გაივლის მთელი „ილიადა“ და, გარდა ამისა, მრავალი სცენა „ეთიოპიდიდან“. თვითუფლ ასეთ, კვადრატში მოჭეულ, სცენას აქვს სათანადო წარწერა ბერძნულ ენაზე, ქრ. შ. I საუკუნის მშენებელი უნციალური ხელით. ამრიგად, ჩვენ მივიღებთ განუწყვეტელ ჯაჭვს რომლის საშუალებითაც შეგვიძლია გავიმეოროთ ტროადის ომის ისტორია, მისს უმთავრეს მომენტებში. აი აქილესისა და აგამემნონის ცილობა (ამით იწყება კვადრატების ჯაჭვი); აგურ ოდისეს და დიომედეს მიერ რეზის ცხენების წაყვანაც; აი პატროკლეს სიკვდილი. და ჰექტორის დაღუპვაც. შემდეგ ჩვენ ვხედავთ, როგორ მიაქანებს აქილესი უკანასკნელის გვამს, როგორ უცქერიან ამას ტროადის კოშკიდან პრიამი, ჰეკუბა და ანდრომახა. ჩვენ ვხედავთ პრიამს აქილესის ბანაკში: იგი დიდი მუდარის შემდეგ გამოითხოვს თავისი შვილის გვამს და მიაქვს ეს უკანასკნელი ტროიაში. მაგრამ კვადრატები კიდევ განაგრძობენ თხრობას. ამორძალი პენტისელეა იღუპება აქილესის ხელით. აქილესი შეებრძოლება აგრორას ძეს, მემნონს, და მოკლავს მას. ყველა ამ ეპიზოდებს „ილიადასთან“ უკვე კავშირი არ აქვთ: ისინი „ეთიოპიდაშია“ მოთხრობილი.

არ უარვყოფ: ნახულმა მე პირდაპირ გამაშტერა, და მომაგონდა ვერგილის „ენეიდას“ პირველი სიმღერა, ის ადგილი, სადაც ენეა ათვალისერებს დიდონას მიერ ჭუნონას სადიდებლად აგებულ ტაძარს და „უყვირს, რომ კედლებზე მთლად ჰხედავს ტროიადის ბრძოლათა სურათებს“ (ტ. 456 შემდდ.) მაგრამ, სახელდობრ რას ჰხედავს იგი? ყველაფერს, რაც კი პომპეის კრიპტოპორტიკშია, ე. ი. არა მარტო სცენებს „ილიადადან“, არამედ ბევრს ისეთს, რომელიც მას არ ეკუთვნის: მე მხედველობაში მაქვს პენტისილეს დაღუპვა და მემნონის სიკვდილი.

რით უნდა ავხსნათ ვერგილის „ენეიდასა“ და კრიპტოპორტიკის ასეთი თანხმობა? რასაკვირველია, ვერგილის გვლენით კი არა. უფრო უნდა ვიფიქროთ, რომ ვერგილი თავისს სურათს ჰხატავდა იმ ფრესკების გავლენით, რომელნიც მას არა ერთხელ უნახავს რომაულ სახლებში. მაგრამ ფრესკებით კედლების შემკობის ჩვეულება — რომაული არ არის, ისევე, როგორც თვით ფრესკულ მხატვრობას არ შეიძლება ეწოდოს რომაული ან პომპეის ხელოვნება. ეს ხელოვნება ბერძნულია. იგი აღმოცენდა საბერძნეთში, შემდეგ განვითარდა და სახე იკვალა ელინისტური ალექსანდრიის გავლენით, და, ბოლოს, ამ განვითარებული ფორმით იგი გადავიდა რომში, გავრცელდა რომის მთელს საბერძნეთში და, გზად, პომპეისშიც შეიარა. საბერძნეთის გენიამ შეჭმნა ეს ხელოვნება, ბერძენი ოსტატები ავრცელებდნ მას. რომ ეს ოსტატები „ეთიოპიდას“ არ იცნობდნ, ეს თავისთავად იგულისხმება. და, საზოგადოდ, ვინ იცნობდა მას უკვე ბერძნული ლიტერატურის ალექსანდრიულ პერიოდში? ორი-სამი მეცნიერი, და არა საზოგადოება. არქტინის პოემა, როგორც ასეთი, მაშინაც დავიწყებული ჰქონდათ. მაგრამ მისი ცალკე ეპიზოდები ჯერ კიდევ ცოცხლობდნ:

მხატვრობამ გადაარჩინა დავიწყებას ეს სცენები. ტრადიციით გადადიოდნენ ისინი ერთი საუკუნიდან მეორეში, ტრადიციითვე გადავიდნენ პომპეიში. ერთი სიტყვით, მხატვრებს მარაგში ჰქონდათ აუარებელი ტრადიციული საუბრები, და ამ საუბრებს გადმოაკემდნენ ხოლმე ისინი იშვარადვე, როგორც ამას შერუბოდენ შემდეგში მხატვრები, რომელნიც ქრისტიანულ ტაძრებს მხატვრობით ამკობდნენ. რაც უნდა იყოს, ჩემ მიერ აღნიშნული და „ეთიოპიდას“ მიერ ჩაგონებული სცენები ჩვენთვის დიდი ღირებულების არიან. ჯერ ერთი, რამდენადაც მე ვიცი, ასეთი რამ პომპეის მხატვრობაში აქამდის არ ყოფილა აღმოჩენილი, და, ვარდა ამისა, ფრესკებში მთელი ტროადის ომის ასე სრულად გადმოცემა მეცნიერებისათვის სრულიად ახალი რამ არის და, რასაკვირველია, უნდა აღნიშნულ იქმნეს, როგორც არაჩვეულებრივი მოვლენა.

ჩვენ დავასრულეთ „ახლად გათხრილი ადგილების“ დათვალიერება. საღამო ეამი იყო. ჩვენ დაღლილობას ვგრძნობდით. დაიღალა Della Corte-ც: 6 საათი მაინც გაატარა მან ჩვენთან, თანაც ყველაფერს დაწვრილებით გვიხსნიდა და გვიჩვენებდა. დრო იყო წასვლაზეც გვეფიქრა. გამოვემშვიდობე Della Corte-ს, გამოვემშვიდობე ჩემს ფრანგ თანამგზავრებსაც, და წამოვედი უკან, Porta Marina-ს მიმართულებით. მე მინდოდა მარტო დავრჩენილიყავი, მომეგონებინა და წესრიგში მომეყვანა ყველაფერი ნახული და გაგონილი. ტურისტები უკვე ცოტანი სჩანდნენ. ყველგან სიჩუმე იყო გამეფებული. ჩვეულებრივი ძილი თანდათან იპყრობდა ქალაქს. ჩემი ფეხის ხმა მკაფიოდ გაისმოდა ქუჩის ფილაქანზე. დღის სიციხემ იკლო. აგრილდა. ცა ნელა ჰკარგავდა თავისს მზიარულ ლურჯ ფერს. კიდევ რამდენიმე წუთი—და შებინდდება. მაგრამ აი „Porta Marina-ც“, მისი გასავალებით ქვეითად მოსიარულეთა და ფორანებისათვის. ოდესღაც აქ სიცოცხლე სჩქედდა, ეხლა კი სიწყნარეა, სიმარტოვე, მოწყენილობა. ვიხედები უკან, ვეთხოვები პომპეის. კიდევ ვიხილავ მას ოდესმე?

და აი, მე ისევ მატარებელში ვარ. მთელ მიდამოს საღამოს ბინდი გადაჰფარებია. ვეზუვიც ამ იისფერ ბოლში იმალება. პომპეის სიწყნარის შემდეგ პირდაპირ გაცობთ იტალიელების უდარდებლობა და ჟრიაბული. ჩემს გარშემო ლაპარაკობენ, იცინიან, მღერიან. იტალიური „ჩუმად არ ჯდომის“ ჩვეულების თანახმად, მგზავრები მეც მელაპარაკებიან. რას იხამ—უნდა შენც უთხრა რამე, თუმცა არ გინდა. ველაპარაკები მათ რაღაც სისულელეებზე, მაგრამ ჩემი ფიქრი ჯერ პომპეის არ მოჰშორებია. მე ისევ ჩუმად მიზიდავს ეს მკვდარი ქალაქი, ეს გრძნეული რუინები. და ვიცი—მე არასოდეს არ განვთავისუფლდები ამ ფარული ტყვეობისაგან! ვისაც ერთხელ მაინც უზიდავს ქეშმარიტი სილამაზე, იგი მუდამ იწუხებს მაზე, შორეულზე!

3.

პომპეის დათვალიერების შემდეგ მე გადავწყვიტე—ნეაპოლში მეტ ხანს აღარ დავრჩენილიყავი. მართალია, კარგი იყო ჰერკულანუმის პაპირუსებზე შემუშავება (ეს პაპირუსები Museo Nazionale-ში ინახება), მაგრამ ასეთი მუშაობა რამდენსამე თვეს წამართმევდა. მე კი ამისათვის არც დრო და არც გარემოება მიწყობდა ხელს. მე რომ ნეაპოლში დამეყოვნებინა, მაშინ რომისთვის იმდენი დრო აღარ დამრჩებოდა, რომ ბოლომდის მიმეყვანი იო ა ნ ნ ე ი ტ ა ლ ის ხელ-

ნაწერთა შესწავლის საქმე. ეს კი ნიშნავდა იმ მუშაობის შუაგულზე მიტოვებას, რომელიც ჯერ კიდევ „მსოფლიო ომამდე“ დავიწყე. მე ავწონ-დავწონე ყველაფერი ეს და ნეაპოლიდან რომში გადავედი. მე უფრო გადაუდებელ საქმედ მიმაჩნდა იოანე იტალის ნაწერების გამოცემა. როგორც ვიცით, ეს მე-XI საუკუნის ბიზანტიელი ფილოსოფოსი ჩვენი იოვანე პეტრიწის მასწავლებლად ითვლება. ამ ფილოსოფოსის თხზულებათა პირველი ნაკვეთი მე გამოქვეყნებული მქონდა ტფილისიდან გამგზავრების წინა ხანებში. ამიტომაც მინდოდა მე—დამემზადებინა მასალა დანარჩენი ნაკვეთებისათვის, ასე ვთქვათ—უზრუნველმეყო ჩემი თავი სამერმისოდ. და აი, მე ისევ რომში ვარ, სადაც დიდი, დიდი ხანია, რაც არ ვყოფილვარ. ამ ხნის განმავლობაში „მარადი ქალაქი“ თითქმის არ გამოცვლილა. თუმცა—ის უფრო გალამაზებულია, თუ კი შეუძლია ეს მას,—მას, რომელიც ასე შემკულია სრულიად განსაკუთრებული სილამაზით. რომი ხომ ის ქალაქია, სადაც ისე, როგორც არსად სხვაგან, ჰარმონიულად შეხამებულია ანტიურობაც, საშუალო საუკუნეებიც, და ახალი დროც. ყოველი ადამიანი, ვინც კი ყურადღებით ათვალიერებს მას, იპოვის ამ ქალაქში ყველაფერს, რაც კი ჰსურს: რომი ყველაფერზე იძლევა საჭირო პასუხს. და სწორედ შეიძლება ამიტომაც იგი ყველასათვის ძვირფასი. საჭიროა მხოლოდ ნახოთ რომი, რომ მაშინვე იგრძნოთ იქ თავი ისე, როგორც საკუთარ სახლში. თქვენ მაშინვე გეჩვენებათ, რომ ეს ქალაქი გიპყრობთ თქვენ სავსებით, რომ თქვენ დამორღებით მას, მაგრამ შორიდანაც მისკენ მიილტვით, როგორც ტყვე, რომელსაც ტყვეობიდან განთავისუფლება არ ჰსურს. პირადად ჩემთვის რომის ძვირფასი ქვა მრავალის მეტყველია. ხოლო როდესაც მე ფორუმს უახლოვდები, მე მუდამ მიპყრობს რაღაც აოაჩვეულებრივი, სიტყვით გადმოუცემელი, გრძნობა რაღაც იდუმალი თრთოლვა თუ ალტაცება მოიცავს ხოლმე ჩემ სულს. ამასთანავე ერთად, გინდა უსათუოდ მოიგონო ყველაფერი ის, რაც იცი რომაული ლიტერატურიდან და ისტორიიდან, შეუფარდო ეს ნანგრევებს, გააცოცხო, აღადგინო ნანგრევები და, ამრიგად, შორეული წარსულიდან გამოიწვიო ძველი რომის ბრწყინვალე სახე, როგორც ეს ჰორაციისა და პროპერცის ლექსებში გვხვატება. ყველაფერი ეს განვიცადე მე ეხლაც, რომთან დიდი ხნის განშორების შემდეგ! არც კი მახსოვს, რამდენჯერ დავათვალიერე მე ფორუმი, მუზეუმები, რამდენჯერ დავიარე ქუჩები. რაღაც სიხარბე დამეტყო! დღეები ისე მქონდა განაწილებული, რომ არც ერთი თავისუფალი წუთი აღარ მრჩებოდა. დილის 8 საათიდან ნაშუადღევს 1 საათამდე მე ვმუშაობდი იოანე იტალის ნაწერებზე ვატიკანის ბიბლიოთეკაში. საჩქაროდ ვისადილებდი და შემდეგ ან მუზეუმში, ან ფორუმზე, ან კიდევ სადმე სხვაგან მივდიოდი. მინდოდა—მენახა რაც შეიძლება მეტი, ამეთვისებინა რაც შეიძლება უფრო სრულად. და შემიძლია ვთქვა, რომ არც ერთი, ჩემ მიერ რომში გატარებული დღე მე არ დამიკარგავს ცუდად: ძველ რომში შეუძლებელია უსაქმურად ყოფნა! მხოლოდ საღამოობით ჩავერეოდი ხოლმე მე იტალიურ ფესფუსში და ჟრიამულში, ამ კრელ კალეიდოსკოპში, სადაც ერთი სურათი მუდამ მეორესა სცვლის, სადაც ერთმანეთთან გადახლართულია სილამაზე და სიმახინჯე, სიბრწყინვალე და სიგლაბაკე. შემდეგ მე ვიწყებდი მთელი დღის განმავლობაში გაკეთებულის დამუშავე-

ბას, მეორე დღის დილიდან კი განსაზღვრული წესრიგით ერთიმეორეს მისდევდნენ: ვატიკანი, მუზეუმები და სხ. ეხლა, როდესაც ყველაფერი ეს წარსულშია, მე განსაკუთრებულის სასოებით ვიგონებ რომში გატარებულ დღეებს. რა კარგი, რა მშვენიერი სიზმარი იყო... და—რა სწრაფად დასრულდა იგი! მაგრამ ასეთია ყველა სიზმრები: ისინი მუდამ სწრაფად ჰქრებიან!

რაც შეეხება ფორუმს, მის გათხრას ეხლაც ნელ-ნელა განაგრძობენ, მაგრამ ამ უკანასკნელი 12 წლის განმავლობაში ამ მუშაობას არავითარი არსებითი შედეგი არ მოჰყოლია. მიუხედავად ამისა, მე მაინც რამდენჯერმე დიდის ინტერესით დავათვალიერე ჩემთვის კარგად ნაცნობი ნანგრევები. როგორც ოდესღაც, მე ჩემი ყურადღება უმთავრესად მივაპყარი ვესტას ტაძარს, Atrium Vestae-ს (სახლს, სადაც ქალწული ვესტალები ცხოვრობდნენ) და Domus publica-ს, „დიდი პონტიფიკის“ სამყოფელს. ამ შენობების ნაშთები ჩემთვის ყველაზე უფრო ძვირფასია, ისევე, როგორც კასტორისა და პოლუქსის ტაძარი, თავისი სამი გადარჩენილი სვეტით. მაგრამ, ამ ნაშთთა ვაჩნდა, განა ცოტა არის ფორუმზე კიდევ ნანგრევები, რომელნიც იზიდავენ ძველი რომის მოყვარულთ, ცოტათი მაინც გაცნობილთ მის ისტორიასთან. ავიღოთ თუნდაც იმ ტაძრის ნაშთები, რომელიც ავგუსტემ ააგო აულიოს კეისრის სახელზე. მის დასავლეთ მხარეზე დარჩენილი სვეტის ფუძე უჩვენებს იმ ადგილს, სადაც დასწევს კეისრის გვამი და სადაც წარმოსთქვა მარკ ანტონიმ თავისი შესანიშნავი სიტყვა კეისრის სიკვდილზე. ეხლანდელი რომაელები დღესაც ამკობენ ამ ადგილს გვირგვინებით და ამით თითქოს ხაზს უსვამენ იმ გარემოებას, რომ დიდი დიქტატორის სახელი მათთვისაც ნიშნავს რაღაცას. მართლაც, მეტად დიდია ეს სახელი და მეტად ბრწყინვალეა მასთან დაკავშირებული ნაკვთები რომაელთა ისტორიისა. მაინცდამაინც პოეტი არ უნდა იყო კაცი, რომ ფორუმის სიმშვენიერე იგრძნო. დიდებული სანახავია მისი ღვთაებრივი ნანგრევები იტალიის ცის ლავვარდის ქვეშ, მზის სხივებით უხვად განათებულნი. თეთრად მოსჩანან სვეტები, აქა-იქ ამართულია კედლების ნაშთები, მოლუშული გამოიყურება, თავის მარმარილოს მოსახულობას მოკლებული, კონსტანტინე დიდის ბაზილიკა. ალაგ-ალაგ ამოსულია ბალახი და მწვანე არშიად შემოვლებია ნანგრევების სითეთრეს. Sacra Via (ღვთაებრივი ქუჩა) კი მიდის წინანდებურად: იგი ხან იკარგება ბალახ ქვეშ, ხან ისევ გამოჩნდება, რომ, მძაფრი მოსახვევის შემდეგ, ნერონის დროინდელი ჭვავენილით გაატაროს მგზავრი ტიტეს ტრიუმფალური თალის ქვეშ. დიახ, ძველმა რომმა დიდი ხანია, რაც განისვენა, მაგრამ ჯერ კიდევ ისმის მისი ხმა; ეს ხმა უბრძანებს ყველას—შეისწავლონ წარსული საუკუნეების თეთრი ნისლით დაფარული სიძველენი.

მაგრამ მას შემდეგაც, რაც ფორუმს მოსცილდებით, დაათვალიერებთ პალატინს მისი ღირსშესანიშნავი ნანგრევებით (აქ აღვნიშნავ მხოლოდ ლივიას სახლს) და ისევ ახალი რომის ქუჩებზე გამოხვალთ, ძველი რომი მაინც არ ჰშორდება მოგზაურს. იგი დროგამოშვებით იჩენს თავს ახალი ზედაფენის ქვეშედან, როგორც ძველი ფრესკა, თუმცა შეთეთრებული, მაგრამ არა იმდენად, რომ საბოლოოდ ადგილი დაუთმოს უფრო გვიანდელ მხატვრობას. მართლაც, სადაც კი არ უნდა წახვიდეთ, ძველი რომის სახე ყველგან გამოსკვივის, ხან

სუტის, ხან ქანდაკების სახით, ხან კიდევ მთელი შენობის (შეად. დიოკლეტიანეს თეატრი) ან კედლის სახით. სწორედ ამის გამო, როგორც მე ზემოთ აღვნიშნე, მყარდება სრულიად განსაკუთრებული კავშირი ძველსა და ახალ დროთა შორის. გვონია, რომ ისინი განუყრელნი არიან და ერთიმეორეს, აესებენ: ეს ერთგვარი დასაწყისი და დასასრულია!

მაგრამ კმარა ძველ რომზე. მარტო ის კი არ მიზიდავდა მე. ასეთივე მიმზიდველი ძალა ჰქონდა ჩემთვის Bibliotheca Vaticana-საც, თავისი ხელნაწერების საუნჯით. 8 საათზე იღებოდა იგი, და მე მუდამ ვცდილობდი, რომ ამ დროსთვის მიმესწრო. მიხვალ San Pietro-მდე და იცი, რომ ეხლავე დაჰკრავს ზარი: იგი რეკავს სწორედ 8 საათზე. ზარის ხმაზე მივბრუნდები მარცხნივ: შევდივარ ალავათის კარებში; ვტოვებ ტაძარს მარჯვნივ და მივყვები Viale degli Fundamenta; გვერდით გაუვლი პაპის გვარდიელებს, სადარაჯოზე რომ დგანან, და პირდაპირ მივახწევე, ბოლოს, ბიბლიოთეკასაც. ვადგენ ჩემ შესასვლელ ბაჩათს. ვაწერ ხელს. თანვე აღვნიშნავ ჩემი მოსვლის დროს (ასეთი ჩვეულება აქვთ იქ!), და მშვენიერ Chiostris-ს გავლით შევდივარ თვით ბიბლიოთეკაში. რა კარგად იგრძნობ თავს იქ კაცი! ბიბლიოთეკის პრეფექტს, padre Giovanni Mercati-ს, რომელსაც მე ახალგაზრდობიდანვე ვიცნობ, ჯერ კიდევ არ დავეიწყებოვარ, თუმცა ჩვენ ერთმანეთის დიდი ხნის უნახავნი ვიყავით. ის თითქმის არ გამოცვლილა: მხოლოდ მოხუცებულა, ჩემსავით. იგი ისეთივე საყვარელი, ალერსიანი და გულთბილი, ისეთივე მოქმედი და ენერგიული კაცია. მან იშვიათი სტუმართმოყვარეობით მიმიღო მე. ყველაფერი ჩემს განკარგულებაშია. დამრჩენია მხოლოდ ერთი რამ: ავიღო ბერძნული ხელნაწერები და მივჰყო ხელი მუშაობას. და, აი, მე ისევ ნაცნობ გარემოში ვარ. მე წინ მიდევს იოანე იტალიის დიდი ხნის ნანატრი ხელნაწერები. ვადმოვწერ ახალ ტექსტებს, ვადარებ ტექსტებს დედანთან. მუშაობა კარგად და სწრაფად მიიწევს წინ. წლებს ვერ დაუსუსტებიათ მხედველობა, ვერ შეუსუსტებიათ საძნელო ტექსტების გარჩევის წინანდელი უნარი. ხოლო თუ რაიმე სიძნელე მხვდება წინ, Mercati მუდამ მომეხმარება ხოლმე: ტყუილად კი არ გაატარა მან ხელნაწერთა შორის მთელი თავისი სიცოცხლე. ასე, დღითი-დღე, ვმუშაობდი მე ვატიკანში და ასე თანდათანობით გადავწერე, შევაღარე, დაახლოვებით დასაბეჭდად შევამზადე იოანე იტალიის ყველა, ჩემთვის ჯერ-ჯერობათ საჭირო, თხზულებები. მაგრამ მე მინდოდა გავცნობოდი ქართულ ხელნაწერებსაც და, საზოგადოდ, გამეგო-არის თუ არა ვატიკანში კიდევ სხვა რაიმე ძველნაბეჭდი წიგნები. თქმა და შესრულება ერთი იყო. მე მომიტანეს ყველაფერი, რაც კი იყო ქართული, და მე შევუდექი ამ, ჩემთვის ახალი, მასალების გარჩევას.

არ დავფარავ: ასეთი მუშაობა ჩემთვის გაცილებით უფრო ძნელი იყო, ვიდრე იოანე იტალიის შრომებზე მუშაობა. ამის მიზეზი იყო ის, რომ მე საქმარისად არ ვიცოდი ქართული ენა და არც ისე ვიყავი გაცნობილი ქართული ხელნაწერების დამწერლობას. მაგრამ მე მაინც ყველაფერი გავაკეთე, რაც კი შემიძლო, თუმცა უნდა ითქვას, რომ არც ხელნაწერებს და არც წიგნებს ჩემი იმედები არ გაუწართლებიათ. A priori შეიძლებოდა ეფიქრნა კაცს, რომ იმ სა-

კმაოდ მჭიდრო ურთიერთობის გამო, რომელიც საქართველოსა და ვატიკანს შორის არსებობდა (საკმარისია მოვიგონოთ ირბახი resp. ირუბაქიძე), ვატიკანის ბიბლიოთეკაში საკმაოდ უნდა დარჩენილიყო ქართული ლიტერატურის ძეგლები. ნამდვილად კი არაფერი ამის მსკავსი არ აღმოჩენილა!

მართლაც, რა ვიპოვე მე იმ წიგნთა და ხელნაწერებს შორის, რომელნიც მე მომიტანეს? ვიტყვი ჯერ წიგნებზე. მათი რიცხვი მეტად მცირეა, სულ 12. ამასთანავე ისინი მ-XVIII საუკ. დასასრულს ან მე-XIX ს. დასაწყისს ეკუთვნიან და ჩვენთვის არავითარ ინტერესს არ წარმოადგენენ. საინტერესოა მხოლოდ ორი მათგანი, რომელიც მე-XVII ს. ეკუთვნის. ერთია ქართული ენის გრამატიკა, 1643 წ. ფრანცისკო მაჯის (Maggi) მიერ შედგენილი, მეორე არის ქართულ-იტალიური ლექსიკონი, რომლის ავტორი სტეფანე პაოლინია (Paolini). ორივე წიგნი გამოცემულია რომში, პაპი ურბანუს VIII ბრძანებითა და მიძღვნილია პაპისადმი. რაც შეეხება პირველ წიგნს, მას ასე თუ ისე იცნობენ, ასე რომ მაზე მე არ შეეჩერდები. მეორე კი, მისი ბიბლიოგრაფიული სიიშვიათის გამო, უფრო დაწვრილებითი განხილვის ღირსია. მისი სრული სათაური შემდეგია: „Dittionario giorgiano e italiano, composto da Stephano Paolini con l'aiuto del M. P. D. Niceforo Irbachi, Giorgiano, Monaco di S. Basilio. Ad uso de' Missionarii della Sagra Congregatione de Propaganda Fide. In Roma. Nella Stampa della Sagra Congr. de Propag. Fide. MDCCXXIX Con Licenza de' Superiori“. წიგნი იწყება ანბანით, რომელიც ასეა დალაგებული:

Fig.	Nome	Potestà
ა	ან An	a
ბ	ბან Ban	b და სხ.

მე-3 გვერდიდან ლექსიკონი იწყება. მისი პირველი სიტყვა არის:

აბანო abáno Bagno.

ლექსიკონი გრძელდება 126 გვერდამდე, სადაც იგი თავდება, ასე:
ჯურჯელი giurgéli Vaso.

გვ. 127-128 უკავიათ რიცხვითს სახელებს, მათ მისდევს „Tavola delle voci Italiane correspondenti à vocaboli Giorgiani“. ამ წიგნში ყურადღების ღირსია ორი კერძო გარემოება: 1) გამოცემის წელი, 2) წინასიტყვაობა. როგორც სათაურიდან ჩანს, ლექსიკონი გამოცემულია 1629 წელს და მაშასადამე, უნდა ჩაითვალოს ერთ-ერთ უძველეს და, შეიძლება, ყველაზე უფრო ძველ ნაბეჭდ ქართულ წიგნად. საინტერესოა წინასიტყვაობაც, იტალიურ ენაზე დაწერილი, რომელშიც აღნიშნულია წიგნის გამოსვლის მიზეზი და მიზანი. წინასიტყვაობაში ნათქვამია, რომ თეიმურაზ მეფეს გაუგზავნია რომის პაპისთვის სიგელი ქართულ ენაზე. ეს სიგელი რომში ირბახს მიუტანია. რადგან პაპის კარისკაცთა შორის ქართულის მცოდნე არავინ აღმოჩენილა, ამიტომ სიგელი თვით ირბახს გადაუთარგმნია. ამის შემდეგ ჩამოუსხამთ ქართული შრიფტი და გადაუწყვეტიათ— დაებეჭდათ ამ შრიფტით ქართული ანბანი, რამდენიმე ლაცვის თანდართვით, და ხსენებული ლექსიკონი. ეს უკანასკნელი შეუდგენია სტეფანე პაოლინის, რომელიც, ეტყობა, ეკუთვნობდა იმ მი-

სიონერთა რიცხვს, რომელთაც საქართველოში ყოფნის დროს ცოტათი უნდა შეესწავლათ ქართული ენა. უმთავრესი დახმარება პაოლინისათვის ირბახს აღმოუჩენია. ამრიგად, ლექსიკონი უნდა ჩაითვალოს პირველ, ქართული შრიფტით ქართულ ენაზე დაბეჭდილ, წიგნად. ეს ნათლად ჩანს ავტორის წინასიტყვაობიდანაც, სადაც, სხვათა შორის, ნათქვამია, რომ, რადგანაც ლექსიკონი პირველი დაბეჭდილი წიგნია ქართულ ენაზე, ამიტომ მის სასათაურო გვერდზე აღნიშნულ უნდა იქმნეს პაპი ურბანოს სახელიო. რომ ლექსიკონი დიდად გავრცელებული უნდა ყოფილიყო, ეს იმით მტკიცდება, რომ ის გადაბეჭდილი ყოფილა არა ერთხელ (ერთი ამ გადმონაბეჭდთაგანი დაცულია ვატიკანში). მისი დამატება კი ფრანცისკო მაჯის გრამატიკა არის. ასეთია ვატიკანში დაცული ქართული წიგნები.

გადავდივარ ეხლა ხელნაწერებზე. მეტი წილი ხელნაწერებისა, რომელთა რიცხვი 15-ს არ აღემატება. წინად Museo Borgiano-ს ეკუთვნოდა და შეწირული ყოფილა ვინმე ზლაკოვის მიერ. ჩვენ არ ვიცით, ვინ იყო ეს უკანასკნელი. ოღონდ ყველა ხელნაწერებზე მიწერილია, რომ ესა და ეს ხელნაწერი შემოწირულია მუზეუმისთვის „dal Sacerd. D. Giov. Antonio Slakov. alumno di questo Collegio Urbano“-ო. ეს, ზლაკოვის მიერ ნაჩუქარი, ხელნაწერები მეტწილად კათოლიკური შინაარსისაა, რაც შემდეგი მაგალითებით მტკიცდება: 1) Cod. Giorg. Mus. Borg. 13, a. 1759, ff. 267: საბა-შელი: გულია მარამისი I, 2) Cod. Giorg. Mus. Borg. 15, a. 1764, ff. 129: შინ. ნულა გული, 3) Cod. Giorg. Mus. Borg. 14, s. XVIII, ff. 192: დასუბოქოლა ჯგაბი. თავისთავად ცხადაა, რომ ამ ხელნაწერებს ჩვენთვის მნიშვნელობა არა აქვთ. მაგრამ არის აგრეთვე სხვა ხელნაწერებიც, ზოგი ზლაკოვისეული, ზოგიც—არ ვიცით, საიდან შემოსული (ეს უკანასკნელები აღნიშნულია პირდაპირ „codd. Iberici“), რომელთაც, ჩემის აზრით, ერთგვარი მნიშვნელობა აქვთ. ამის გამო მე გადავიღე მათი ფოტოგრაფიები. ასეთი ხელნაწერი მე ოთხი გამოვარჩიე. მათ შორის ყველაზე უფრო საგულისხმოდ მიმაჩნია ორი, ორივე ეტრატზე დაწერილი, და ამასთანავე საკმაოდ ძველი: ისინი მე-XIII-XIV საუკუნეზე უკვიანეს ხანას არ ეკუთვნიან; ერთი მათგანი დაწერილია ასომთავრული ხუცურით, მეორე კი—ნუსხა-ხუცურით. პირველი ხელნაწერი (cod. Iberic. 1, ff. 305) წარმოადგენს „ოთხთავს“, რომელიც შემკულია მშვენიერი ასოკაზმულობით. ხელნაწერის დამწერლობა ასეთია: თვითეული სახარების ყოველი პირველი ფურცელი დაწერილია ასომთავრულით, ხოლო დანარჩენი ფურცლები—ნუსხურით. რაც შეეხება მეორე ხელნაწერს (cod. Giorg. Mus. Borg. 4), იგი არის „წმიდა მამათა ნაწერების“ კრებული, რომლის მნიშვნელობის გამორკვევა, ფოტოგრაფიის მიხედვით, სპეციალისტებისთვის მიმინდვია. დასასრულ, მესამე ხელნაწერი (cod. Mus. Borg. Giorg. 1), რომელიც ქალაღზეა დაწერილი, წარმოადგენს ვახუშტის „საქართველოს ისტორიას“.

როგორც ჩემი ნათქვამიდან ჩანს, ხელნაწერები, რომლებიც მე ხელში ჩამივარდა, მაინცდამაინც არც ისეთს ღირებულებას წარმოადგენენ, ნამეტნავად ჩვენი უნივერსიტეტის მუზეუმში დაცულ ხელნაწერებთან შედარებით. ცოტა იმედგაცრუებული, მე შევეცადე—როგორმე Propaganda Fide-ში შევსულიყავი,

მაგრამ იქ მე არ შემიშვეს, ასე რომ მე ძალაუნებურად დავეკმაყოფილდი იმით, რაც ვატიკანში აღმოვაჩინე. ვერსად აღმოვაჩინე მე აგრეთვე დედანი თეიმურაზ მეფის იმ სიველისა, რომელმაც გამოიწვია Paolini-ს ლექსიკონის შედგენა: დედანი დაკარგული უნდა იყოს, დარჩენილია მხოლოდ მისი იტალიური თარგმანი, მაგრამ ეს უკანასკნელი მე არ მაინტერესებდა, მით უმეტეს, რომ იგი მოყვანილი აქვს ტამარატის (თამარაშვილსათვის) „საქართველოს ეკლესიის ისტორიაში“ში.

ამრიგად, რამდენადაც ნაყოფიერი იყო ჩემი მუშაობა იოანე იტალიის ხელნაწერებზე, იმდენადვე ღარიბი აღმოჩნდა თავისი შედეგებით ჩემს ცდა—მეპოვნა ძვირფასი ქართული ძეგლები: ასეთები ვატიკანში არ მოპოვება!

მაგრამ თუ ჩემთვის რომში მთავარი მიმზიდველობა, სხვა ადგილებთან ერთად, ჰქონდა და აქვს ვატიკანს, თავისი საუცხოო ბიბლიოთეკით,—არის კიდევ რომის მახლობლად ერთი ადგილი, რომელთანაც დაკავშირებული არიან ჩემი საუკეთესო მოგონებანი და სადაც მე ოდესღაც ბევრი მიმუშავნია: ეს იყო მაშინ, როდესაც მე ჩემს სამაგისტრო დისერტაციას ვწერდი. ეს ადგილი არის სახელგანთქმული მონასტერი Grotta Ferrata, დაარსებული მე-X საუკუნაში წმ. ნილოს უმცროსის მიერ. საუფუნეთა განმავლობაში იგი დიდ როლს თამაშობდა სხვა ბასილიანთ მონასტერთა შორის, როგორც ბერძნული საეკლესიო განათლების ერთი უუმნიშვნელოვანესი ცენტრთაგანი. მისი სწავლული ბერები, —მეტნაწილად სიცილიელი ბერძნები, —მისი ბერძნული ხელნაწერების იშვიათად შერჩეული კოლექცია, დასასრულ, მონასტერთან დაკავშირებული ხსოვნა იმისა, რომ აქ განვითარდა და ჰყვავდა განსხვავებული ბერძნული სტენოგრაფიული სისტემა, რომელსაც საფუძველი წმ. ნილოსმა ჩაუყარა, —ველაფერი ეს შარავანდელით ჰმოსავს მონასტერს, რომელსაც ყოველი იტალიელი იცნობს. მაგრამ რა საჭიროა ამის მტკიცება? ჯერ კიდევ სულ ცოტა ხნის წინათ სახელი ჰქონდა გავარდნილი მონასტერს ისეთი თავისი წარმომადგენლების მოღვაწეობის წყალობით, როგორიც იყვნენ აწ განსვენებულნი მამა ანტონი როკკი და მ. სოფრონი გასსიზი, რომელთა მეგობრობითაც მე შემიძლია ვიამაყო. მაგრამ ისინი ამ ქვეყნად უკვე აღარ არიან! ჩემ ძველ მეგობართაგან ცოცხალია მხოლოდ ერთი—მ. ბასილნორჩია, სახელოვანი ტრიუმვირატის უკანასკნელი წევრი. ეცემა მონასტერი. ჰშორდება მას მეტნიერების სული. თითქმის აღარავინ არ მუშაობს მის უმდიდრეს ბიბლიოთეკაში. მაგრამ, მას დღევანდლამდე მაინც შერჩენია რაღაც სიდიადე. ეს იმის საწინდარია, რომ მონასტერი მომავალში კიდევ აყვავდება, როდესაც წასულების ალას ახალგაზრდა თაობა დაიჭერს: Grotta Ferrata-ში არის სკოლა, და მოწაფეთა შორის მოიძებნება რამდენიმე, რომელნიც იმედს იძლევიან. ჯერჯერობით კი მონასტერი ისვენებს თავისი წარსული მუშაობისაგან და ფხიზლად უდარაჯებს თავის საუნჯეს, მისი ბერების მიერ შეკრებილსა და შექმნილს. იქით, Grotta Ferrata-სკენ მიილტვოდა ჩემი ფიქრი: მე მეგონა, რომ ჩემი მოგზაურობა იტალიაში სრული არ იქნებოდა, თუ-კი მე არ ვესტუმრებოდი იქაურ ჩემს მეგობრებს და ნილოსის ხელნაწერებს ერთხელ კიდევ არ ვიხილავდი.

ერთ კვირა დღეს ელექტრონის ტრამვაიმ სწრაფად მიმიყვანა მე Bivio-
 ზდე, რომელიც უკანასკნელი საღვურია Frascati-ზდე, საიდანაც ახლოა მონას-
 ტერი. მე გავიარე ჩემთვის ნაცნობი გზით მშვენიერ წაბლის ხეივანში და რა-
 ლაც 20 წუთში Grotta Ferrata-ს მივახწიე. გარედან მონასტერი ნამდვილს სა-
 შუალო საუკუნეების ციხედარბაზს მოგავგონებთ. ლამაზად არის ცად აზიდული
 მისი ბუმბერაზი კედლები და კოშკები, ღრმა თხრილით გარშემოვლებული.
 თხრილზე გადებულია ქვის ხიდი; ამ უკანასკნელს კაცი შიჰყავს ალაყაფის კარე-
 ბამდე, რომელიც საღამომდის სულ ღიაა, და რომლის საშუალებითაც თქვენ
 ვრცელ და კარგად მოკარწყულ ეზოში შედიხართ. ამ ეზოს მარცხენა მხრი-
 დან მონასტრის ერთ ერთი შენობის კედელი უცქერის. კედელს დატანებული
 აქვს ალაყაფის კარები. ამ კარებით კაცი პატარა ლამაზ ეზოში შედის. ეზოს
 შემოვლებული აქვს აფურული კოლონადა. ხოლო თვით ეზოს შუაგულში შად-
 რევანია; შადრევანის გარშემო—ყვავილები. კოლონადას სხვადასხვა საღვომთა
 კარები უცქერის. ერთი ამ კარის საშუალებით კაცი გრძელ კორიდორში შედის:
 თქვენ უკვე მონასტერში ხართ. მაგრამ, რადგან კვირა დღე იყო და ეკლესიაში
 წირვა იდგა, მე სხვანაირად მოვიქეცი. გავიარე ეზო და შევედი საყდარში, სა-
 დაც შეკრებილი იყვნენ ყველა ბერები; მოვისმინე წირვა ბერძნულ ენაზე (Gro-
 tta Ferrata-ში წირვა ბერძნულ ენაზე სწარმოებს) და წირვის შემდეგ პირდა-
 პირ ჩემი ძველი მეგობრების წრეში მოვხვდი. როდესაც მათ სალი და უვნებელი
 დამინახეს, მათს გაოცებას საზღვარი არა ჰქონდა: 12 წელიწადი იყო გასული
 მას შემდეგ, რაც ჩვენ ერთმანეთს დავშორდით! გულს რაღაც სიხარული მოეფი-
 ნა; მხოლოდ ერთი რამ იყო დასანანი: გვაკლდა სოფრონ გასსიზი, რომელიც
 ერთი წლის წინათ გარდაცვლილიყო. მწუხარებით მამცნეს ბერებმა ეს
 ანბავი, და სვედის ღრუბელმა დაგვფარა ჩვენ ყველანი. სამუდამოდ მოშორდა
 ამ ქვეყანას საუცხოო ადამიანი და დიდი მეცნიერი, რაც აუნაზღაურებელი და-
 ნაკლისია Grotta Ferrata-სთვის! მე დიდხანს ვერ შევრიგებოდი ამ სამწუხარო
 ამბავს. სულ მეგონა: აი აგერ გამოჩნდება მ. სოფრონი, მუდამ მხიარული,
 როგორც მე ის წინათ მინახავს, და მე ისევ ჩამოვუვდებ მას საუბარს ბერძნულ
 ჰიმნოგრაფიაზე, ნილოსზე, ხელნაწერებზე და მთელ რიგ ჩემთვის და მისთვის
 საინტერესო სამეცნიერო საკითხებზე. ჩემ განცდებს მ. ბასილ ნორჩიაც
 იზიარებდა. დიდხანს მდუმარენი დავდიოდით ჩვენ ორნივე მონასტრის კორი-
 დორებში, და ჯერ უფრო თვალებით ვსაუბრობდით, ვიდრე სიტყვებით. შემდეგ
 კი დაიწყო ერთმანეთის გამოკითხვა, ჩამოვავდეთ საუბარი სხვადასხვა საკით-
 ხებზე. განუწყვეტლივ გრძელდებოდა საუბარი: სალაპარაკო ხომ ბევრი გვქონდა!
 მთელი დღე გავატარე Grotta Ferrata-ში, და შემდეგაც არა ერთხელ ვესტუმ-
 რე მას ჩემი მეგობრების სანახავად და ბიბლიოთეკაში სამეცადინოდ. თვით მო-
 ნასტერიც, ისიც, რაც მონასტერშია მოთავსებული, და აგრეთვე მისი მიდამო-
 ებიც,—ყველაფერი ეს ერთ მთლიან სიმშვენიერეს წარმოადგენს და ადამიანს
 იშვიათ სულიერ კმაყოფილებას აგრძნობინებს. ავილოთ თუნდაც მონასტრის
 საყდარი. ეს უკანასკნელი დაარსებულია მე-XI ს-ში, გადაკეთებულია მე-XV ს-ში,
 ხოლო 1754 წ. მის გარეგნობას დიდი ზიანი მიაყენა კარდინალმა Guadagni-მ,
 რომელმაც მისი მე-XII საუკუნის დროინდელი ფრესკები barocco-ს სტილის

სტუკის ორნამენტებით შეაცვლევინა. მიუხედავად ამისა, ეკლესია, რომელსაც ბაზილიკის ფორმა აქვს, ძლიერ შთაბეჭდილებას სტოვებს. კარგია მისი მარბლილოს სვეტები; მშვენიერია მე-XII ს. დათარიღებული კედარის კარი ნართექსში, შიგ ამოჭრილი რელეფური გამოსახულებებით შემკული; ლამაზია მე-XI ს. მოზაიკა, რომელზედაც გამოსახულია მაცხოვარი, ღვთისმშობელი და იოანე ნათლისმცემელი. ყველაფერი ეს არის ძველი დიდების ნაშთი, რომელიც რაღაც სასწაულით გადარჩენილა საყდრის ბარბაროსული მოდერნიზაციისა და განხლების დროს! პირადად მე ძალიან მომწონს Domenichino-ს ნახატებიც, კლუსიის ხელმარჯვნივ Cappelle Farnesiana-ში მოთავსებული: მათში გადმოცემულია სხვადასხვა მომენტები წმ. ნილოსის ცხოვრებიდან; ამ მხატვრობათა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ერთი, — წმ. ნილოსი ჯვარცმის წინაშე მუხლმოდრეკილი. დიდებულად არის გადმოცემული მხატვრის მიერ ღრმა ლოცვაში მყოფ წმინდანის ფიგურა და აგრეთვე მის გარშემო მდებარე იტალიური პეიზაჟი.

მხატვრობის ფერთა სიახლეს დღესაც განცვიფრებაში მოჰყავს ადამიანი. ხოლო, როდესაც მონასტრიდან გამოდიხართ, თქვენს წინაშე გადაიშლება თვალწარმტაცი ბუნების სურათები. ჩაფიქრებულან ალბას მთების მწვერვალები. მთების ძირში გაშლილია ლამაზი ველები, მინდვრები და ვენახები, შორს მოსმანს Marino, ხოლო ყველაფერს ამას ლურჯ გუმბათად გადაჰყვრია იტალიის ჰუდარებელი ცა, თავისი მარადიული ღიმილით.

მაგრამ დროა — ბიბლიოთეკასაც ვეწვიოთ. იქ რაღაც ნათელი სიჩუქვა. ყველგან დგანან მაღალი კარადები, სადაც ხელნაწერები ინახება. მერე, რა ძვირფას განძს შეიცავენ ეს კარადები! აი თვით ნილოსის ხელით შესრულებული სახელგანთქმული ხელნაწერები, და აგრეთვე კოდექსები, Grotta Ferrala-ს მეორე წინამძღვრის მიერ დაწერილი. ჩვენთვის, პალეოგრაფებისათვის, მათ ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვთ! და განა მართო მათ? აი ცნობილი პალიმფსესტი, რომელიც შეიცავს სტრაბონის „გეოგრაფიის“ ნაწყვეტებს. რომელი მეცნიერი არ იცნობს მას? ან ქრისტეფორე პატრიცის ხელნაწერი ლექსები? ან კიდევ კოდექსი, რომელიც იძლევა ყველაზე უფრო სრულ ვერსიას ბიზანტიური პოემის „დიგენის აკრიტა“-სას? ან-და ნაწყვეტები გიორგი მაღალას ქრონიკიდან? ყველაფერი ეს ხომ ისეთი ძეგლებია, რომ მათ შესახებ გულგრილად ლაპარაკი შეუძლებელია! არა ერთი და ორი საათი გავატარე მე ამ უკანასკნელად გროტა-ფერატას ბიბლიოთეკაში; იგი წინანდებურად სრულს ჩემ განკარგულებაში იყო. მე გადავავალიერე ყველა ხელნაწერი, ამოვიწერე საჭირო ადგილები, ქალაღზე გადავიტანე ჩემი წინასწარი შენიშვნები; ამის შედეგი კი იყო ის, რომ მე დამებადა გეგმა — უახლოეს მომავალში შევდგომოდი ნილოსის მიერ შემოღებული სტენოგრაფიული სისტემის ხელახალს შესწავლას. ის, რაც წინათ მქონდა გაკეთებული ამ დარგში, მე უკვე აღარ მაკმაყოფილებს. ჩნდება ახალი პერსპექტივები: ჩემი წინანდელი, სიკაბუკის დროინდელი მუშაობა გამოდგება მხოლოდ საძირკვლად, — შეიძლება საკითხის უფრო ფართოდ დაყენება და უფრო ყოველმხრივ გაშუქება, ვიდრე მე ეს წინათ მქონდა განხილული.

მრავალი კარგი განცდა მახსოვს Grotta Ferrata-დან. სხვა განცდებთან ერთად ისინი ჩემთვის წარმოადგენენ რაღაც დაუფიქრარს რასმე, რადგან მათ დამიბრუნეს სიცოცხლის სისრულე, განმიახლეს გონება, მომიმატეს ცოდნა. მხოლოდ ერთი რამ დამრჩა საწყენად. იმ ხნის განმავლობაში, რაც მე მონასტერში აღარ ვყოფილვარ, საშინლად გამოცვლილა მისი მიდამოები. გზა, რომლითაც მე ოდესღაც დავდიოდი, ერთს მთლიან ბაღს წარმოადგენდა იმ შორეულ დროში. მე ისევ კარგად მახსოვს დიდი ჩრდილნარიანი ტყე, რომელიც Frascati-საკენ მიდიოდა. ეხლა იგი სრულებით გამქრალა: ტყე სულ გაუჩეხნიათ; დარჩენილია მხოლოდ ჩემთვის კარგად ნაცნობი და ძვირფასი პატარა ტყერი. ყველგან დაშენებულია ვილლები, გაშენებულია ვენახები; აღარ არის წინანდელი მღუმარება; ყველგან შექრილან ადამიანები, — ერთი სიტყვით, ბუნება დამონებულია. მარტო მონასტერი მაგონებს მე წარსულს. შეუდრეკელად სდგას იგი, წინანდებური დიდების შარავანდებით მოსილი, წინანდებური სიმშვენიერით მოსილი. და როდესაც მე მონასტერს გამოვეთხოვე, უკანასკნელი, რაც მე ტრამვაიდან დავინახე, იყო მისი კოშკები, მისი აეურული სამრეკლო: მკაფიოდ მოსჩანდნენ ისინი საღამოს ჰაერში და განსაკუთრებულის ელვარებით ანათებდა მათ ჩამავალი მზის სხივები. ამის შემდეგ კი დაიწყო ისევ Campagna Romana, მისი მხატვრული ნანგრევებით, დაუსრულებელი აკვედუკებით, მყუდრო მინდვრებით, და ასეთი სურათები გრძელდებოდა თვით რომამდე. რომი კი შემხვდა მისთვის დამახასიათებელი ქრიაშულით, მზიარული ფუსფუსითა და ჩოჩქოლით. ხალხით გატენილი „cafés“-ებითა და თავისი ხმაური ქუჩებით.

რომზე მე მეტს არაფერს ვიტყვი: საკმარისად ვილაპარაკე, თუ რა ვნახე მე იქ, რა გავაკეთე და რა განვიცადე. მართალია მე არაფერი მითქვამს მუხუშების შესახებ. მაგრამ მათზე ლაპარაკი ძნელია. საკმარისია დაიწყო მათზე საუბარი, რომ იგი დაუსრულებლად გაგრძელდეს, ან-და გადახვიდე „გზის მაჩვენებლის“ ტონზე. ამ უკანასკნელებს მნიშვნელობა აქვთ მხოლოდ მაშინ, როდესაც მუხუშებში დადიხარ, მუხუშების გარეშე კი მათი კითხვა და მოსმენა ძალიან მოსაწყენია!

ვიტყვი მხოლოდ, რომ, რაც უფრო ახლოვდებოდა ჩემი გამგზავრების დრო, მით უფრო მიმძიძდა ყოფნა. უკანასკნელი დღეები მე სულ რომის ქუჩებზე სიარულში გავატარე. მინდოდა, რაც შეიძლება უფრო სრულად აღბეჭდილიყო ჩემს ხსოვნაში „მარადი ქალაქის“ სახე. რა ვუყოთ მერე, — ვფიქრობდი მე, — რომ თავდება უცხო სიზმარი, ხომ უნდა შევინახო მის მიერ მოხდენილი შთაბეჭდილება მაინც, დაწერილებით დავიმახსოვრო იგი! და მგონია, რომ მე შევძელი ეს. რომი ეხლაც თვალწინ მიდგია. მაგრამ როგორი ტკივილი იგრძნო ჩემმა გულმა როდესაც მატარებელი დაიძრა, როდესაც მან გაგვაქროლა ქალაქის გარეუბნებით და როდესაც რომი საბოლოოდ მიმეფარა თვალთაგან. მაგრამ დიდი ხნით კი? იმედი მაქვს, რომ არა: უფრო ადვილია გაკაფული გზით მგზავრობა, ვიდრე უვალი გზით სიარული!

4.

უფრო და უფრო შორს მიმაქროლებდა რომისგან მატარებელი. ვაეიარყო ფირენცე (ფლორენცია), ბოლონა, ვერონა. მე საკმარისად ვიცნობ ყველა ამ ქალაქებს. ოდესღაც ბევრი ბედნიერა, კარგი დღე გამიტარებია მე იქ, მათ საუნჯეთა შესწავლის დროს. ინდოდა ეხლაც შეეჩერებულყავი ამ ქალაქებში დავმტკბარიყავ მათი ძეგლების ხილვით, ესტუმრებოდი მათს გრილ ბიბლიოთეკებს. მაგრამ ეს წყეული ფულის საკითხი მიშლიდა ხელს: ის იყო, რომ ბევრჯერ სხვაგანაც თავისა veto-ს ადებდა ჩემ გეგმებს. და, რაც ყველაზე უფრო მწყინდა,—მუდამ უნდა დავმორჩილებულიყავი! მე კი, ფლორენციას რომ თავი დავანებოთ, განსაკუთრებით ვერონა მიზიდავდა. მახსოვს: როდესაც მატარებელი მას მიუახლოვდა, ნათელი, წყნარი ღამე იყო. ჰაერი სურნელებით ჰფეინავდა. შორს, ჩიულებსამებრ, მოუსვენარი Adigio ხმაურობდა. და მე ძალიან მომინდა—მიმეტოვებინა მატარებელი, გაეჰყოლოდი ვერონას წყნარ ქუჩებს, გამეტარებინა ამ ქალაქში რამდენიმე დღე. მაგრამ ამას წინააღმდეგა გონება; სანამ მე ვყოყმანებდი, გაისმა მკვეთრი ხმა: „Partenza“, დაიწყეს ვაგონებში კარების მიხურვა, და მე ძალაუნებურად ისევ ჩემ კუპეში ამოვყავი თავი. მატარებელმა განაგრძო გზა და გამაქანა ბრენეროს მიმართულებით. აქ მე გამოვეთხოვე იტალიას.

შემდეგ გავლილი გზიდან ჩემთვის საინტერესო იყო მხოლოდ ტიროლი, სადაც არა ერთხელ ვყოფილვარ და საკმაოდ დიდხანსაც მიცხოვრია ინსბრუკში. საზოგადოდ, მთელი ეს გადასავალი იტალიიდან ტიროლამდე მეტად ლამაზია. მომცინარე იტალიის შემდეგ თქვენ ერთბაშად შედიხართ მთის დიდებულს, ალაგ-ალაგ საშიშარ სამეფოში. აქ უკვე სხვა ჰაერია, სხვა ხალხი და ზნეჩვეულებანი. სადგურებზე ბავშები Edelweiss-ის თაიგულებს ჰყიდიან. მამაკაცები ტიროლის დამახასიათებელ ტანსაცმელში გამოწყობილნი, დინჯად ეწევიან ჩიბუხს. ქალები, დანალვლიანებული სახეებით, ჰყიდიან ყოველგვარ საქმელებს. და ყველა ისინი ისეთი წესრიგიანი, სუფთა ხალხია, თავქარიან იტალიელებს კი არა ჰგვანან! განსაკუთრებით ჩამრჩა ხსოვნაში ერთი პატარა ლამაზი გოგონა, მაგრად დაწული დალალებით და სუფთა, თუმცა ღარიბული კაბით. პატარა გოგო მთის ყვავილების თაიგულებს ჰყიდდა. მის სახეზე ისეთი სერიოზულობა და ნაღვლიანობა იყო გამოხატული, რომ მე და ჩემმა მეზობლებმა მივაქციეთ მას ყურადღება და გადავწყვიტეთ—გვესამოვნებინა მისთვის და ყველა მისი თაიგულები გვეყიდნა. დაუძახეთ მას, დავიწყეთ ყვავილების ამორჩევა, ვკითხეთ, თუ რა ღირდა ყვავალება. „Wie die Herrschaften wollen“, გულუბრყვილოდ გვიპასუხა მან. და ისე მოხდენილად იყო ეს წარმოთქმული, რომ ჩვენ დიმილი ვერ შევიკავეთ, უხვად დავსაჩუქრეთ გოგონა და, მყოფილებით ვუმზერდით, როგორ გარბოდა ხტუნვით იგი, ბედნიერი, და თან რომელღაც ტიროლურ სიმღერას ღიღინებდა...

ესტონეთის, ლატვიისა და ლიტვის საზღვრებისგან განსხვავებით, იტალიის, ავსტრიისა და გერმანიის საზღვრები მგზავრებს არავითარ უსიამოვნებას არ აყენებენ. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენი მატარებლის მიმართ ყველა საბაეობს

მეტისმეტად ზრდილობიანად ექირათ თავი: თითქმის არასოდეს არ ვკიბდებოდა ბარგის ვახსნა, ისედაც გვიჯერებდნენ! ასე მშვიდობით ვიმგზავრე მე მჯუნ-ქენამდე, იქ ბერლინის მატარებელში გადავჯექი და მეორე დღეს დილით უკვე ბერლინში ვიყავი.

ბერლინი რაღაც მოღუშული დამხვდა. იტალიის მხეს შეჩვეულმა, მე დავინახე ნაცრისფერი ცა. მაგრამ ამასაც როგორმე შეურიგდებოდა ადამიანი. — ცივი კოკისპირული წვიმა რომ არ ყოფილიყო. გარშემო ყველაფერი დაღვრემილად გამოიყურებოდა. წვიმა გაგრძელდა ორი დღე. ამ ხნის განმავლობაში მე თითქმის არ გამოვსულვარ ჩემი ოთახიდან და წესრიგში მოვიყვანე ჩემ მიერ იტალიაში შეკრებილი მასალები. შემდეგ კი გამოანათა მხემაც, მაგრამ ეს უკვე სამხრეთის მზე აღარ იყო, და ცასაც აკლდა ის თბილი სილურჯე, როგორც იტალიაში მინახავს. სამაგიეროდ, ბერლინსაც აქვს მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი სიმშვენიერე. მე მიყვარს ბერლინის სიდიხე და საქმიანობა. აქ ყველამ იცის, რა უნდა გააკეთოს და რას აკეთებს. ბერლინელებს ყოველთვის აქვთ გარკვეული მიზანი. ისინი არ მისცურავენ „უსაქეოდ და უაფროდ“, როგორც იტალიელები. გერმანელისთვის პირველი ადგილი აზრს უკავია, ხოლო იტალიელისთვის — გრძნობას. ამისგან არის მკიდროდ დამოკიდებული ყველაფერი დანარჩენიც. ამიტომაც არის, რომ ბერლინში ადამიანი თავისთავად სწორდება. ებმები მუშაობაში. უკუაგდებ ქართველურ უზრუნველობას და ნერვიულად ჰკიდებ ხელს საქმეს, არ გინდა დაჰკარგო არც ერთი წუთი. ასე მემართებოდა მე წინათ, როდესაც მე ჯერ კიდევ ვსწავლობდი ბერლინში, ასევე მოხდა ეხლაც. მე ბევრი რამ უნდა გამეკეთებინა, დრო და ფული კი ცოტა იყო. ძალაუნებურად უნდა აჩქარებულვიყავი. მაგრამ მე მაინც თავი ვერ შევიკავე, რომ უნივერსიტეტში არ შემეგლო და არ მენახა, რა ხდება იქ. გადავათვალიერე ლექციების ცხრილი, გავეცანი რამდენსამე სტუდენტს, გამოველაპარაკე მათ, და დავრწმუნდი, რომ გერმანიის Studentenschaft ოდნავ თუ გამოცვლილა, მას სავსებით შეუნარჩუნებინა ყველა თავისი საუკეთესო თვისებები, რომლითაც იგი მუდამ ასე იყო განთქმული. გარდა ამისა, იგი უფრო ზრდილი, სამსახურის გამწვევი, მე ვიტყვოდი — უფრო მშვიდი გამხდარა. ეს სიმშვიდე ან, უკეთ, ეს სიბილვე მხოლოდ ამაღლებს გერმანელებს. ჩემში ისეთი გრძნობა იყო, თითქოს გერმანელებმა პირველ ადგილზე კვლავ ხული წამოაყენეს, და სწორედ ეს სული იყო, რომ მათ ოდებლაც მთელს ქვეყანაზე გაამარჯვებინა. პრუსიის მუშტის ბატონობა გათავდა და, უნდა იმედი ვიქონიოთ, სამუდამოდ. მართლაც, უკვალთ გამქრალან ბერლინის ქუჩებიდან პრუსიის ოფიცრები, ჯარისკაცთა ურიცხვი რაზმები, ყველა ეს „Wache“ ბრანდენბურგის კარებთან და ფრიდრიჰ დიდის ძეგლთან. მხოლოდ „grüne Polizei“ გვაგონებს კიდევ სამხედრო მუნდირის დროს; იგი ლურჯი, კასკებიანი „Schutzleute“-ს მაგივრობას სწევს. და მართალი რომ ითქვას, ყველაფერი ეს ბერლინს უფრო ამშვენებს: გამქრალა უსიამოვნო სამხედრო-ბანაკური ელფერი, და გერმანიის იანუსს მოუბრუნებია თავისი სახის ის მხარე, რომელზედაც აღბეჭდილია ღრმა აზრი, და არა მუქარა.

ღიახ, დღეს გერმანიაში გამეფებულია აზრი და ამ აზრის საუცხოვო გამოხატულება არის წიგნების უამრავი რაოდენობა მეცნიერების ყველა დარგში.

შეუძლებელია მოწიწებით ქედი არ მოიხარო სახელოვანი გერმანელი ერის წინაშე: იგი ხომ საშინელი ომის შემდეგ არა თუ ფეხზე წამოიჭრა, არამედ შესძლო დაემტკიცებინა ისიც, რომ შეიძლება მისი ფიზიკურად შემუსვრა, მაგრამ შეუძლებელია მისი სულიერი ძლიერების შედრეკა: იგი უკვდავია!

მე პირდაპირ თვალებს ვაცეცებდი ამდენ წიგნის სიმდიდრეთა დანახვაზე, რამდენი ახალი და კარგი რამ გამოსულა! დანარჩენ სპეციალობათ რომ თავი ვავანებოთ, მე უამრავი წიგნი ვიპოვე პირადად ჩემთვის, და გულში ერთხელ კიდევ მადლობა ვუძღვენი საქართველოს რესპ. სახალხო განათლების კომისარიატს, რომელმაც საშუალება მომცა საზღვარგარეთ გამგზავრებისა. თუ იტალიაში ანტიური ქვეყნის ძეგლებს ვსწავლობდი, ეხლა ბერლინში ახალი ქვეყნის გენიის გამოსახულებას ვეცნობოდი. რასაკვირველია, ბედნიერად ვიგრძნობდი აქ თავს!

ცხადია, ჩემი ყურადღების ცენტრი ბერლინის მუზეუმი იყო, კერძოდ კი — ბერძნული პაპირუსების განყოფილება; ამ განყოფილებაში მე მიმუშავებინა წინათაც, როდესაც მონაწილეობას ვიღებდი ბერძნული პაპირუსების საბუთების გამოცემაში. ამიტომ მიზიდავდა მე იგი. მაგრამ, ამასთანავე ერთად, მე გადავწყვიტე — გავცნობოდი ბერლინის Staatsbibliothek-ასაც, რომლის ახალი შენობა და მოწყობილობა მე ჯერ არ მენახა. ჩვენთვის, ქართველებისათვის ცნობილი ბიბლიოთეკარის Dr. Meckelein-ის წყალობით, მე გავეცანი ბიბლიოთეკას, მის კატალოგებს, საბიბლიოთეკო საქმის დაყენებას, და ჩემდა სასიამოვნოდ დავრწმუნდი, რომ ის ქირვეული „ათწილადი“ სისტემა, რომლის გამო ბევრი შუბი გადაუმტვრევიათ რუსეთში მის მომხრეებს, გერმანელების მიერ უარყოფილია, როგორც ზედმეტად გართულებული, არეული და უხერხული. მომეწონა აგრეთვე ეხლახან მოწყობილი ქართული წიგნების განყოფილება. მართალია, იგი ჯერ დიდი არ არის, მაგრამ მას ისეთი სიყვარულითა და საქმის ცოდნით აწყობენ, რომ ცოტა ხნის შემდეგ იგი მდიდარი განყოფილება დადგება. მე მგონია, რომ ჩვენც დახმარება უნდა გავუწიოთ ამ კეთილი საქმის დამწყებთ: ეს უსათუოდ შედის ჩვენ ეროვნულ ამოცანათა რიგებში, მით უმეტეს, რომ ასეთი დახმარება ad maiorem gloriam Georgiae იქნება მიმართული. ჩვენ ხომ გვქონდა და გვაქვს კიდევ კარგი წიგნები. დაე მათ გერმანელებიც გაეცნონ, მით უმეტეს, რომ ამ უკანასკნელთა შორის მოიპოვება ქართული ენისა და ქართული ლიტერატურის მოყვარულები. საზოგადოდ ბერლინის Staatsbibliothek-ის დათვალეობამ ბევრი სასიამოვნო საათი განმაცდევინა. რა წესრიგია, რა კარგად არის მოწყობილი ყველაფერი, მაგრამ ამასთანავე ერთად, რა უამრავი ფულია დახარჯული, და ეხლაც იხარჯება, საქმის სათანადო სიმალლეზე დასაყენებლად. და მე მომაგონდა ჩვენი უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკა, — რომლის დირექტორადაც მე გახლავართ, — მისი ლარიბი ბიუჯეტით; მომაგონდა, რომ მისთვის თითქმის შეუძლებელია ახალი გამოცემების შეძენა, რომ მას მუდამ აკლია ჟურნალები, და მეტად გართულებულია უცხოეთიდან წიგნების გამოწერის საქმე. მახარებდა მხოლოდ ერთი რამ, — სახელდობრ ის, რომ, მიუხედავად ყველა ამისა და განსაკუთრებით, მიუხედავად ჩვენი აღმაშფოთებელი ნახევრად-სარდაფიანი სადგომისა, — უნივერსიტეტის ბიბლიოთე-

ამ, თავისი 7 წლის არსებობის განმავლობაში, მაინც მიახწია რაღაც შედეგებს. საბრკველი ჩაყრილია. ეხლა კი ჩვენი ახალი თაობის საქმეა—ამ საბრკველზე სათანადო შენობის აგება!

მაგრამ აი მუზეუმიც. მას შემდეგ, რაც მე იგი აღარ მინახავს, მუზეუმი მეტად გაზრდილა და დიდად გამდიდრებულა ხელოვნების ახალი ძეგლებით. ეს, უმთავრესად, ეგვიპტეს განყოფილებას ეხება. მაგრამ რამოდენიმე კარგი საგანი მამატებია ანტიური სკულპტურის წინანდელ საგანძურსაც. დაეასახელებ მხოლოდ ვერთწოდებულ „Throne der Göttin“-ს. ქანდაკებაში გამოსახულია არქაული ტიპის ნჯდომარე ქალღმერთი. ყველაზე უფრო იგი აკროპოლის „ქალწულს“ მოგვაგონებს, მაგრამ მათ აღემატება მეტი დახვეწილობით და, განსაკუთრებით, იმ გამომეტყველებით, რომელიც მიუცია მისი სახისათვის ხელოვანს. მშვიდი დიდებამოსილება აღბეჭდილია ქალღმერთის სახეზე და მთელ მისს პოზიში: მაშინვე გრძნობთ, რომ თქვენს წინაშე რაღაც ზეკაცური რამ არის. უნდა დაუმატო, რომ ქანდაკება მუზეუმში მოხერხებულადაც არის მოთავსებული: მისთვის მიჩენილია საგანგებო პატარა ოთახი, და ამ ოთახში შესვლისთანავე თქვენ მაშინვე ჰხედავთ ქალღმერთს მთელი მისი სიმშვენიერით და თითქმის გრძნობთ თქვენს თავზე მის მშვიდსა და დიდებამოსილ მხერას, რომელიც აესა არაადამიანური უშუოთველობით. მეჭდიდხანს და არა ერთხელ ვტკბებოდი ამ ქანდაკებით (იგი მუზეუმს შეუძენია უკვე ომის დროს, მაგრამ სად—არ ვიცი), და, წარმოიდგინეთ, დროებით მიმავიწყდა კიდევ ბერძნული პაპირუსები—ჩემი უმთავრესი ძიხანი მუზეუმში ყოფნის დროს.

მაგრამ მალე პაპირუსებმაც მიმიხიდეს, და იქ, Papyrusabteilung-ში, მე მაშინვე სახლში ვიგრძენი თავი. განყოფილების გამკე, ჩემი ძველი ნაცნობი Prof. Wilhelm Schubart-ი დამხედა მე, როგორც ახლო ნათესავს. თითქმის ისევ დაკვიბრუნდა სიკაბუკის შორეული წლები, როცა მე და ის ჯერ კიდევ ახალგაზრდა მეცნიერები, ესწავლობდით პაპირუსებზე აწ განსვენებული Dr. Fritz Krebs-ის ხელმძღვანელობით, ქვევით პატარა ოთახში, და როცა ჩვენ მაშინ ჩვენთვის დაუძლეველ სიძნელეებს ვხედებოდით საბუთების ამოკითხვის დროს. მოგვაგონდა დაწვრილებითი ამბები მაშინდელი ჩვენი ცხოვრებიდან, ძველი მეგობრები და ამხანაგები. რამდენი მათგანი გარდაიცვალა ამ ხნის განმავლობაში, რამდენი დაიღუპა უკანასკნელი ომის დროს! ჩვენ ხომ ყველანი, ვინც პაპირუსებზე ვმეცადინებოდით, ნამდვილ ინტერნაციონალურ საზოგადოებას წარმოადგენდით. აქ შეხედებოდით ფრანგებსაც, ინგლისელებსაც, ამერიკელებსაც, გერმანელები ხომ იყვნენ და იყვნენ! და ჩვენ ყველანი მეგობრულად ვცხოვრობდით, არასოდეს არ გვიფიქრია ჩვენ ეროვნულ შულლზე: მეცნიერება გვაახლოვებდა ერთმანეთთან. ეხლა კი? თითქმის აღარააგინ არ დარჩენილა. ვართ მხოლოდ მე და შუბარტი, თუ არ ჩავთვლით რამდენსამე ჩვენს ღრმად მოხუცებულს მასწავლებელს. ომმა საშინლად გაანადგურა გერმანელ მეცნიერთა რიგები; ამის გამო საკმარისად აღარ მოიპოვება მუშა ხელი პაპირუსების დასამუშავებლად, ახალგაზრდა ძალები კი აღარ არის. შუბარტს ეგონა, რომ მე დიდხანით დავრჩებოდი ბერლინში, და წინდაწინ ჰქონდა წარმოდგენილი, თუ როგორ შევეუდგებოდი მე კვლავ ბერლინის მუზეუმის პაპირუსების გამოცემას.

და რა კარგი იქნებოდა ეს: განმეორდებოდა ძველი დროის ამბავი. მეც, რასაკვირველია, მინდოდა ეს, მაგრამ ისევ წამოჰყო თავი ამ წყეულმა ფულის საკითხმა, და ერთად ერთი რამ, რაც მე შევეძელი, ეს იყო ბერლინის ზოგიერთი პაპიროსების à vol d'oiseau გაცნობა და, რამდენადაც ეს შესაძლებელი იყო, ახალი ლიტერატურის შესწავლა პაპიროლოგიაში. მე მაინც იმედი მაქვს, რომ მალე კვლავ ვეწვევი ბერლინს, და მაშინ მე ისევ ხელს მივჰყოფ ჩემთვის საყვარელ მუშაობას, რომელიც ომმა და მისმა შედეგებმა შემაწყვეტინეს. ჯერხანობით კი უნდა დავკმაყოფილდე ოცნებით და მის გადამუშავებით, რაც ჩემ ხელთ არის!

ბერლინის დანარჩენ შთაბეჭდილებებზე მე არაფერს ვიტყვი. ილაპარაკონ და სწერონ მათზე სხვებმა! მე კი მაინტერესებდა მხოლოდ და მხოლოდ მეცნიერება და ყველაფერი, რაც მასთან არის დაკავშირებული. და მე პირდაპირ უნდა განვაცხადო, რომ ამ მხრივ დასავლეთ ევროპაში ყველაფერი არა თუ რიგზეა, არამედ გაცილებით უკეთეს მდგომარეობაში. მეცნიერება ვითარდება სრულიად თავისუფლად, იგი იკაფავს ახალ გზებს. და მთლად აყვავებულია. მართალია, მას აქა-იქ არ ჰყოფნის მეცნიერები, არ მოეპოვება წინანდელი ქონებრივი საშუალებანი, მაგრამ ყველაფერი ეს არც ისეთს კვალს აშჩენს აზროვნების მსვლელობაზე.

მაგრამ აი დადგა კიდევაც ბერლინიდან ჩემი გამგზავრების დღე. მე ისევ Friedrichbahnhof-ზე ვარ. მაცილებენ. გამოთქვამენ სურვილს და იმედებს, რომ ჩვენ მალე კვლავ შევხდებით ერთმანეთს. სულს რაღაც მწუხრის ბინდი გადაეფარა. არ მინდა, რომ ბერლინს მოვშორდე. მაგრამ მატარებელი ხომ არ მომიცდის. ვჯდები ვაგონში. მატარებელი დაიძრა. და კვლავ იწყება ყველაფერი ის, რაც მე უკვე განვიცადე იტალიისკენ მგზავრობის დროს. საზღვრები, საბაჟოები, ნივთების გაშინჯვა—რა მოსაწყენია ყველაფერი ეს! მეორედ გამოვლისას ყველა ეს ამბავი უფრო უსიამოვნო და მომაბეზრებელი გეჩვენება. მე მაინც ვცდილობ—გულგრილობა დავიცვა. მაგრამ ვერ იქნა და ვერ დამშვიდდა ჩემი მეზობელი—გერმანელი, რომელიც თავისი საქმეების გამო მოსკოვს მიემგზავრება. მას აბრაზებს ლიტვისა და ლატვიის პატარა რესპუბლიკების ხილვა. „უყურეთ, უყურეთ“, მეუბნება იგი, „მათ არაფერი თავისი არა აქვთ. აი ჩვენი ვაგონები, აი კიდევ რუსულებიც! მათი არც რელსებია, არც სადგურები! არაფერი თავიანთი მათ არ გააჩნიათ: ყველაფერი ნაპარავია! სატახტო ქალაქი კოვნოა! აბა რასა ჰგავს ეს? მერე როგორ იქიმებიან! რა თავმომწონედ არიან! შეჭხედეთ თუნდ ამ ოფიცერს. კაცს ეგონება, რომ ის იმპერატორია! მას უფრო მალლა უჭირავს თავი, ვიდრე ჩვენს ყოფილ Kaiser-ს. როდის მოვლება ბოლო ყველაფერს ამას?“ და კიდევ დიდხანს ლელავდა ჩვენი გერმანელი, სანამ არ დაეძინა. მე მაცილებდა ყველაფერი ეს, მაგრამ არ უარვჰყოფ, რომ ბევრი მისი შენიშვნა სამართლიანი იყო. ავიღოთ თუნდ ეს თავმომწონეობა. იგი მართლაც რომ კომიკურია. ისინი თითქოს ამ მამლაყინწაობით ცდილობენ დაფარონ თავიანთი შინაგანი სიცარიელე. და ბევრი ამგვარი კომიკური ხაზი შეგიძლიათ შეამჩნიოთ ლიტვისა და ლატვიის ტერიტორიაზე მგზავრობის დროს. საზოგადოდ ძალიან ცოტა რამეს ჰხედავ აქ სანუგეშოს, და, რაც ყვე-

ლაზე უფრო გეცემა ადამიანის თვალში, — ეს უაღრესი სილატაკეა. ავილოთ თუნდ მანძილი რიგიდან ოსტროვამდე. მგზავრმა რიგაშივე უნდა მოიმარაგოს სანოვაგე, რადგან სადგურებზე ხეირიანს ვერაფერს იშოვის. ეს მე ჩემ თავზე გამოვცადე, მხოლოდ რიგაა ძველებურად მოსაწონი. მაგრამ მასაც აკლია ძველი თავისი სიცოცხლე და მოძრაობა: ჩემზე რიგამ განგვირგვინებული დედოფლის შთაბეჭდილება მოახდინა. რალაც მოსაწყენობის, მეშხანობის ბეჭედი აზის მას და ამასთანავე გალატაკებაც ემჩნევა. ერთი სიტყვით, რამდენადაც საინტერესოა დასავლეთი ევროპა, მთელი მის მიერ მოცემული შთაბეჭდილების სიჭრელით, იმდენადვე მოსაწყენია გზა ლატვიასა და ლიტვაზე. და სულ იმაზე ფიქრობ, რომ მალე გათავდეს ეს გზა. მატარებელი კი, თითქოს განზრახ, ნელნელა მიიზღაზნება...
